

ЗАПОБІГАННЯ ТА РЕАГУВАННЯ НА НАСИЛЬСТВО ЗА ГЕНДЕРНОЮ ОЗНАКОЮ:

національна правова база
та міжнародні стандарти

Колектив авторів:

Блага А. Б., доктор юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

Кочемировська О. О., к. психол. н., доцент, радниця Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні (UNFPA) з питань реагування на гендерно зумовлене насильство, радниця сабкластеру з питань гендерно зумовленого насильства.

Мартиненко О. А., доктор юридичних наук, професор, експерт ГО «Центр громадянських свобод», доктор юридичних наук, професор.

Запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою: національна правова база та міжнародні стандарти/UNFPA, А. Б. Блага, О. О. Кочемировська, О. А. Мартиненко. – Київ: 2022 – 63 с.

Дана публікація присвячена оцінці сучасної національної правової бази щодо запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою, в тому числі в порівнянні з міжнародними стандартами. Читачам пропонуються результати дослідження щодо визначення, тлумачення та порівняльного аналізу термінів в міжнародних стандартах та українському законодавстві. Крім того, вони мають змогу ознайомитись з аналізом стану реагування на факти насильства за ознакою статі в Україні, а також з послугами та захистом осіб, передбачених для постраждалих від насильства за ознакою статі.

Публікація розрахована на співробітників суб'єктів взаємодії у сфері запобігання насильству за ознакою статі, представників міжнародних організацій, національних неурядових організацій, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству.

Публікація підготовлена в межах проекту UNFPA «EMBRACE: Посилення національних і регіональних механізмів побудови адаптивної, підзвітної та економічно ефективної системи протидії та запобігання гендерно зумовленому насильству», реалізованого за фінансової підтримки уряду Великої Британії.

Думки, погляди та рекомендації, викладені у цій публікації, належать авторам і не обов'язково відображають офіційну політику чи позицію UNFPA та Уряду Великої Британії.

ЗМІСТ

ДО ЧИТАЧІВ: ВАЖЛИВЕ УТОЧНЕННЯ	4
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
1. Визначення, тлумачення та порівняльний аналіз термінів «гендерно зумовлене насильство», «насильство за ознакою статі» в міжнародних стандартах та українському законодавстві	8
1.1. Гендерно зумовлене насильство	9
1.2. Форми, види та прояви гендерно зумовленого насильства	14
1.3. Суб'єкти та об'єкти гендерно зумовленого насильства	18
1.4. Фактори, що сприяють гендерно зумовленому насильству в умовах збройного конфлікту	20
1.5. Терміни «гендерно зумовлене насильство» та «насильство за ознакою статі» в українському законодавстві	22
1.6. Правовий аналіз визначення терміну «насильство за ознакою статі»	25
2. Реагування на факти насильства за ознакою статі в Україні	30
2.1. Виявлення, ідентифікація та облік фактів насильства за ознакою статі	31
2.2. Оцінка ризиків продовження та повторного вчинення насильства за ознакою статі, заходи впливу на кривдника та притягнення його до відповідальності	36
3. Захист та послуги для осіб, постраждалих від насильства за ознакою статі	42
3.1. Міжнародні стандарти недопущення гендерно зумовленого насильства, захисту та підтримки жертв насильства	43
3.2. Відповідність норм щодо захисту та підтримки постраждалих осіб, передбачених українським законодавством, положенням Стамбульської конвенції	48
3.3. Види захисту та підтримки, передбачені для постраждалих осіб українським законодавством	51
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	55
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ДО ЧИТАЧІВ: ВАЖЛИВЕ УТОЧНЕННЯ

Одним із важливих напрямів діяльності Представництвом Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні (UNFPA) є підтримка зусиль щодо подолання гендерно зумовленого насильства та його проявів, зокрема в ситуаціях гуманітарної кризи. Протягом останніх років завдяки політичній волі держави та за технічної підтримки UNFPA, Україна значно просунулася на шляху розбудови правових та інституційних механізмів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству з боку інтимного партнера тощо. Створено дієву законодавчу базу, яка регулює міжвідомче реагування на домашнє насильство та насильство за ознакою статі, активно почала розвиватися мережа спеціалізованих сервісів для постраждалих, розпочалося вибудовування міцної навчальної та методологічної бази підготовки фахівців різних сфер (психологічна підтримка, соціальна робота, охорона здоров'я, правоохоронна та правозастосовна діяльність, державне управління тощо).

Втім, у повсякденній практиці основна увага приділялася запобіганню та протидії домашньому насильству – одному з найпоширеніших «прихованих злочинів» – як суттєвому чиннику громадської небезпеки, втрат фізичного та психічного здоров'я, загрози суспільному благополуччю, порушення базових прав людини. Водночас проблематика гендерно зумовленого насильства, зокрема тих його форм, що не охоплюються родинним колом, залишалася неврегульованою: не було підготовлено відповідних роз'яснень щодо його визначення, не розкрито зміст окремих його форм, не сформовані рекомендації щодо особливостей реагування та перенаправлення у випадку виявлення; залишалися і певні суперечливі питання щодо тлумачення і застосування положень нормативних актів. Вочевидь, така прогалина не могла залишитися без уваги та відповіді.

Таким чином, наприкінці 2021 року за підтримки UNFPA було підготовлено перший в Україні аналіз поняття «гендерно зумовлене насильство», його практичного застосування в національній практиці та її відповідності міжнародним стандартам. Передбачалося, що пропонуваній документ покладе початок фаховим дискусіям та напрацюванню загальних, єдиних підходів до розуміння терміну «гендерно зумовлене насильство», а в подальшому до ефективного втілення напрацювань у національне правове поле, практичну діяльність надавачів послуг та інших дотичних фахівців.

Проте життя зробило свої корективи.

24 лютого 2022 р. в Україні розпочалася війна, і як в усіх війнах та збройних конфліктах по всьому світу, її супроводжує гендерно зумовлене насильство в його найгірших проявах. І на превеликий жаль, наявних правових та інституційних механізмів реагування критично недостатньо для створення системи ефективної допомоги постраждалим, ведення випадків та зменшення шкоди від наслідків для жертв гендерно зумовленого насильства, подолання стигми щодо них.

Після певних розмірковувань чи доцільно публікувати аналітичний звіт у його нинішньому вигляді (адже він містить дані та матеріали станом на кінець 2021), було прийнято рішення випустити його у світ. Основні підходи та головне призначення – детально розглянути сферу саме гендерно зумовленого насильства – залишилися незмінними, окремі висновки можуть бути перероблені та посилені. Звичайно, що у подальшому документ буде переглянутий і доповнений з урахуванням реалій 2022 року та з посиленням складової, пов'язаної з гуманітарним правом, але наразі слід зважати, що він відображає передвоєнну реальність України.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВПО

внутрішньо переміщені особи

ГЗН

гендерно зумовлене насильство

КК, ККУ

Кримінальний кодекс України

КУпАП

Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЛГБТІК

лесбійки, геї, бісексуальні, транссексуальні, інтерсексуальні та квір-особи

МВС

Міністерство внутрішніх справ України

МІП

Міністерство інформаційної політики України

Міноборони

Міністерство оборони України

Мін'юст

Міністерство юстиції України

Національна поліція

Національна поліція України

ООН

Організація Об'єднаних Націй

Стамбульська конвенція

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами

УВКБ ООН

Управління Верховного комісара ООН з питань біженців

UNFPA

Фонд ООН у галузі народонаселення

ВСТУП

З початку 2000-х років Україна розробляє і удосконалює національну систему реагування та профілактики насильства над жінками. Наразі система запобігання і протидії такого виду насильства, як домашнє, вже може вважатись достатньо створеною: розроблені і прийняті відповідні нормативно-правові акти; на місцевому рівні створюються і функціонують служби підтримки постраждалих осіб; фахівці суб'єктів, які залучені до діяльності у сфері запобігання та протидії домашньому насильству мають змогу пройти відповідне навчання.

Натомість питання щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі залишаються розробленими недостатньо.

Метою дослідження є оцінка сучасної національної правової бази щодо запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою, в тому числі у порівнянні з міжнародними стандартами.

Для досягнення поставленої мети окреслено вирішення таких завдань:

- дослідити терміни «гендерно зумовлене насильство» і «насильство за ознакою статі», зокрема вивчити їх визначення, тлумачення та зробити порівняльний аналіз в міжнародних стандартах та українському законодавстві;
- здійснити аналіз стану реагування на факти насильства за ознакою статі в Україні;
- охарактеризувати послуги та захист осіб, постраждалих від насильства за ознакою статі, роль профспілок у захисті прав людини.

Дослідження проводилось протягом січня – квітня 2021 року. Для досягнення об'єктивності результатів у дослідженні використано поєднання кабінетного та польового дослідження.

Кабінетне дослідження (desk research) було проведене шляхом збирання, вивчення, систематизації й аналізу вже наявної інформації, яка міститься у доступних джерелах (законодавстві; державній та відомчій статистиці, яка міститься на сайтах Державного комітету статистики України, Генеральної прокуратури України, Державної Судової Адміністрації; публікаціях у засобах масової інформації та Інтернеті; дайджестах; тематичних звітах; правозахисних та юридичних виданнях; звітах міжнародних організацій і т.д.).

Польове, або первинне, дослідження було здійснене з метою отримання необхідної первинної інформації стосовно ситуації у сфері запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою. Для збору первинної інформації були використані такі методи:

- опитування 147 осіб, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі (з них 112 державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників у сфері соціального захисту населення та 35 працівників уповноважених підрозділів органу Національної поліції України) із 15 регіонів України з питань щодо їх розуміння терміну «насильство за ознакою статі» та вміння ідентифікувати такого роду прояви, ознайомлення з відповідною нормативно-правовою базою, місцевою практикою інформування постраждалих осіб про їх права та можливості їх реалізації;

- вивчення документів, зокрема вибіркове дослідження розміщених у відкритому доступі Єдиного державного реєстру судових рішень 525 постанов суду про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП та 469 рішень суду про видачу обмежувального припису;
- суцільне дослідження 150 рішень, винесених за ст. 161 КК у 2018–2020 роках¹.
- На жаль детальні офіційні дані Національної поліції України, Єдиного державного реєстру досудових розслідувань, Державної судової адміністрації за 2021 рік щодо адміністративних, кримінальних правопорушень та їх розгляду судами України наразі недоступні, тому аналіз щодо них не здійснювався.

¹ Проведення дослідження було ускладнене карантинними заборонами, запровадженими в Україні внаслідок пандемії COVID-19. У зв'язку з цим методологія була адаптована, і опитування проводилось як в офлайн, так і в онлайн форматі.

1

ВИЗНАЧЕННЯ, ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНІВ «ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО», «НАСИЛЬСТВО ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ» В МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТАХ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

1.1. Гендерно зумовлене насильство

Визначення термінів, які вживаються у міжнародних актах та вітчизняному законодавстві, має важливе значення, оскільки допомагає окреслити цільову групу, на яку розповсюджуються ці акти, охарактеризувати причини, форми і види протиправних діянь, а також дозволяє відмежувати їх від суміжних.

Міжнародні акти 1960–1980 років для позначення статі людини як певного бар'єра до встановлення рівноправності жінок оперують виключно терміном «sex»:

- Декларація ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1967 р.): «including any distinction as to sex» (включаючи будь-яку різницю щодо статі)²;
- Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.): «made on the basis of sex» (здійснене за ознакою статі), «on the idea of the inferiority or the superiority of either of the sexes» (на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї зі статей)³.

Використання терміну «гендерно зумовлене насильство» в міжнародних документах розпочалося на початку 1990-х років.

Так, у Декларації ООН стосовно викорінення насильства щодо жінок (1993 р.) воно сформульоване як «будь-який акт насильства, здійснений за ознакою статі, який завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, а також погрози здійснення таких актів, примус чи свавільне позбавлення волі як у громадському, так і в приватному у житті» (ст. 1)⁴.

В англійському оригіналі Декларації термін «насильство щодо жінок» від самого початку пояснювався саме як «any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life».

Французька версія це місце зі ст. 1 Декларації викладає як «tous actes de violence dirigés contre le sexe féminin» (усі акти насильства, спрямовані проти жіночої статі).

Досить схожим є й іспанський переклад: «todo acto de violencia basado en la pertenencia al sexo femenino» (будь-який акт насильства, заснований на приналежності до жіночої статі).

Натомість у російській версії це визначення перекладене як «любой акт насилия, совершенный на основании полового признака», і власне, українські правничі джерела використовують саме цю версію.

Щодо розуміння суті гендерно зумовленого насильства існує щонайменше три теоретичних підходи.

Перший і найбільш поширений підхід

тракує гендерно зумовлене насильство як насамперед насильство чоловіків щодо жінок та дівчат. Гендерно зумовлене насильство розглядається як одне з найчастіших порушень прав людини, яке непропорційно зачіпає жінок та дівчат⁵. У цьому значенні воно було використано в положеннях згаданої вище Декларації ООН стосовно викорінення насильства щодо жінок (1993), щоб підкреслити структурний характер чоловічого насильства щодо жінок протягом усього їхнього життя та висвітлити гендерні відносини влади.

2 Declaration on the Elimination of Discrimination against Women. – URL: https://www.eods.eu/library/UNGA_Declaration%20Women_1967_en.pdf

3 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. – URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw.htm>

4 Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text

5 UN Policy Paper on Gender-based violence, 4 Nov 2021. – URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20Policy%20Paper%20on%20GBV_FINAL%20ENG.pdf

Згідно цього підходу гендерне насильство є результатом домінування у переважно патріархальних суспільствах ідеологічних засад мачизму (сексизму) та мізогінії (жінко-ненависництва). Відповідно до ідеї мачизму (фізична і психічна нерівноцінність жінок і чоловіків, вирішальний вплив їх відмінностей на історію і культуру) відносини між групами «чоловіки» і «жінки» будуються за схемою «панування / підпорядкування». Це нібито дає чоловікам право здійснювати стосовно жінок найрізноманітніші види примусу. Мізогінія (ненависть, зневага, упередженість до жінок або дівчат) – ідеологія або система переконань, які нав'язуються, щоб утримати жінок у нижчому статусі, ніж чоловіки, а також контролювати і карати жінок, які кидають виклик чоловічому домінуванню⁶.

Другий підхід базується на результатах вивчення природи маскулітності та сексуальності. В рамках цього підходу гендерно зумовлене насильство розглядається як таке, що застосовується переважно чоловіками щодо жінок, інших чоловіків, включаючи сексуальне насильство щодо дітей. Метою насильства є пригнічення деяких чоловіків, а також жінок і дівчат для забезпечення гендерних ієрархій, в яких чоловіки мають привілеї не тільки стосовно жінок, але також і деяких груп чоловіків. Гомофобне насильство, сексуальна експлуатація, жорстоке поводження з дітьми згідно цієї концепції, є найбільш типовими формами гендерно зумовленого насильства (С. 7)⁷.

Третя, найбільш широка за обсягом, інтерпретація характеризує гендерно зумовлене насильство як таке, що «спрямоване на людину, чоловіка чи жінку, виходячи з її конкретної ролі в суспільстві»⁸. Іншими словами – насильство застосовується щодо жінок, дівчат, чоловіків та хлопців для утвер-

дження та відтворення гендерних ролей та норм. Згідно з цим розумінням, гендерно зумовлене насильство може статися однаково з особою будь-якої статі і використовується для посилення відповідності гендерним ролям.

Міжамериканська конвенція про запобігання, покарання й подолання насильства стосовно жінок, 1994:

«Для цілей цієї Конвенції під насильством щодо жінок слід розуміти будь-які дії чи поведінку, засновані на гендері, що спричиняють смерть або фізичну, сексуальну, психологічну шкоду чи страждання жінкам, як в державній, так і в приватній сфері» (ст. 1)⁹.

Доповідь четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, Пекін, 4-15 вересня 1995 року. Додаток II: Платформа дій (Пекінська платформа):

«Термін “насильство стосовно жінок” означає будь-який акт гендерно зумовленого насильства (any act of gender-based violence), який завдає або може завдати шкоди фізичному, статевому чи психічному здоров'ю жінки або страждання, а також загрози скоєння таких актів, примус або довільне позбавлення волі, як в суспільному, так і в особистому житті» (п. 113)¹⁰.

Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA), 1998:

«Гендерно зумовлене насильство – це насильство за участю чоловіків та жінок, в якому жертвою зазвичай є жінка і яке походить від нерівних владних відносин між чоловіками та жінками. Насильство спрямоване конкретно проти жінки через те, що вона є жінкою, або тому, що насильство впливає на жінок непропорційно. Воно включає – але не обмежене цим – фізичну, сексуальну та психологічну шкоду (включаючи залякуван-

ня, страждання, примус та/або позбавлення волі в сім'ї або в суспільстві в цілому). Сюди входить насильство, яке здійснюється або потурається державою»¹¹.

Рекомендація Rec(2002)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам з питань захисту жінок від насильства, прийнята 30 квітня 2002 р. та Пояснювальний меморандум:

«... термін “насильство над жінками” слід розуміти як будь-який акт гендерно зумовленого насильства, який спричиняє або може спричинити фізичну, сексуальну чи психологічну шкоду або страждання жінкам, включаючи загрози таких актів, примус, або довільне позбавлення волі, незалежно від того, відбулося це у суспільному чи приватному житті» (ст. 1)¹².

Протокол про права жінок Африки до Африканської хартії прав людини й громадянина (Maputo Protocol), 2003:

«Насильство проти жінок» означає всі дії, вчинені проти жінок, що заподіюють або можуть заподіяти їм фізичну, сексуальну, психологічну та економічну шкоду, включаючи загрозу вчинення таких дій, або здійснення довільного обмеження, або позбавлення фундаментальних свобод у приватному або публічному житті в мирний час та під час збройних конфліктів» (ст. 1)¹³.

Керівництво щодо втручання в ситуації насильства за гендерною ознакою в гуманітарних умовах. Фокусування уваги на попередженні та реагуванні на сексуальне насильство в надзвичайних ситуаціях. Міжвідомчий постійний комітет (IASC), 2005:

«Гендерно зумовлене насильство – це за-

гальний термін для будь-якого шкідливого вчинку, вчиненого проти волі людини, який базується на соціально приписуваних (гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками».

«Термін “гендерне насильство” підкреслює гендерний вимір цих вчинків; іншими словами, взаємозв'язок між підлеглим статусом жінок у суспільстві та їх підвищеною вразливістю до насильства. Однак важливо зазначити, що чоловіки та хлопці також можуть бути жертвами гендерного насильства, особливо сексуального» (С. 7)¹⁴.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція), 2011:

«... насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» (gender-based violence against women) означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або таке, що зачіпає жінок непропорційно» (ст. 3)¹⁵.

Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS N° 210), 2011 «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» (gender-based violence against women) стосується завдання жінці будь-якої шкоди, і це служить як причиною, так і результатом нерівного співвідношення сил через сприйняття відмінностей між жінками й чоловіками, що призводить до залежного стану жінок в приватній та публічній сферах. Цей вид насильства глибоко укорінився в соціальні й культурні структури, норми та цінності, якими керується суспільство, й не-

6 Misogyny. – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Misogyny>

7 Gender-based violence in emergencies. Humanitarian Exchange. Number 60 February 2014. Special feature. – URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf

8 Benjamin, J.A. & Murchison, L. (2004). Gender-based violence: Care & protection of children in emergencies. Field Guide. London: Save the Children. – URL: <https://gsdrc.org/document-library/gender-based-violence-care-protection-of-children-in-emergencies/>

9 Inter-American Convention on the Prevention, Punishment, and Eradication of Violence against Women («Convention of Belem do Para»). – URL: <https://www.oas.org/en/mesecvii/docs/belemdopara-english.pdf>

10 Доповідь четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, Пекін, 4-15 вересня 1995 року. Додаток II: Платформа дій (Пекінська платформа), Розділ D. Насильство по відношенню до жінок. – URL: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf

11 Programme Advisory Note. Reproductive Health Effects of Gender-based Violence: Policy and Programme Implications. Number 6. – UNFPA, 1998 – P.5. – URL: <https://www.sexrightsafrika.net/wp-content/uploads/2016/11/UNFPA-RH-effects-of-GBV.pdf>

12 Рекомендація Rec(2002)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам з питань захисту жінок від насильства, прийнята 30 квітня 2002 р. та Пояснювальний меморандум, Appendix to Recommendation Rec(2002)5. – URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612

13 Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (Maputo Protocol), 2003. – URL: https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/protocol_rights_women_africa_2003.pdf

14 Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings. Focusing on Prevention of and Response to Sexual Violence in Emergencies. IASC Task Force on Gender and Humanitarian Assistance. 2005. – URL: <https://interagencystandingcommittee.org/iasc-sub-working-group-gender-and-humanitarian-action/iasc-guidelines-gender-based-violence>

15 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, Туреччина, 2011. – URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680462546>

рідко навіки застигав завдяки культурі заперечення й замовчування» (ст. 44)¹⁶.

Як бачимо, «гендерно зумовлене насильство» та «насильство щодо жінок» на міжнародній арені використовувалися як взаємозамінні терміни, оскільки переважна більшість випадків насильства щодо жінок здійснювалося й продовжує здійснюватися переважно чоловіками та переважно з гендерних причин¹⁷.

Проте вже у **Пояснювальній доповіді до Стамбульської Конвенції** зазначалося, що «... геї, лесбійки, бісексуали, які стають жертвами домашнього насильства, нерідко не охоплюються службами підтримки через свою сексуальну орієнтацію. Певні групи громадян можуть також потерпати від дискримінації за ознаками своєї гендерної ідентичності, і це простими словами означає, що та стать, до якої вони себе відносять, не збігається зі статтю, яку їм записали від народження. До цієї категорії належать трансгендерні чи транссексуальні особи, особи, які носять одяг протилежної статі, трансвестити та інші групи осіб, що не відповідають категоріям, які в суспільстві визначаються «чоловічими» або «жіночими» (п. 53)¹⁸.

Досвід постконфліктних країн на початку 2000-х років також дав чіткий сигнал щодо необхідності розуміння гендерно зумовленого насильства в повному обсязі.

В умовах збройних конфліктів був зафіксований широкий спектр гендерного насильства як стосовно чоловіків, так й представників ЛГБТІК: сексуалізовані тортури чоловіків-військовополонених; т. зв. «коригувальні з'валтування» лесбійок ('corrective rape'); сексуальне насильство з боку комбатантів щодо хлопців; відмова трансгендер-

ним особам у реєстрації як ВПО через те, що стать у їхній документації не відповідала їх зовнішньому вигляду; примусовий набір хлопців у збройні формування¹⁹. І хоча кількість таких випадків статистично залишається набагато меншою, у порівнянні з жінками, але цим не слід нехтувати. З цих причин документи ООН з 2014 року акцентують увагу на необхідності відрізнити насильство щодо жінок та гендерно зумовлене насильство. Останнє, на переконання Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «... може включати сексуальне насильство, домашнє насильство, торгівлю людьми, примусові / дострокові шлюби та шкідливі традиційні практики»²⁰.

Одночасно стало зрозумілим, що просте додавання термінів «чоловіки», «хлопці» до раніш розроблених документів, настанов та рекомендацій не вирішує проблеми. Оскільки причини, динаміка та наслідки гендерно зумовленого насильства стосовно чоловіків та ЛГБТІ-спільноти мають свої відмінності, експерти дійшли висновку про доцільність комплексного підходу протидії цьому явищу. Практично, тим самим у наступних документах була розвинута теза Стамбульської Конвенції, яка розуміла гендер як такий, що «має в основі чоловічу та жіночу стать»²¹.

Програмний документ щодо сексуальних та гендерно зумовлених злочинів, червень 2014. Міжнародний кримінальний суд. Офіс Прокурора.

Гендерно зумовлені злочини

– це злочини, вчинені проти осіб, чоловіків чи жінок, через їхню стать та/або соціально побудовані гендерні ролі. Ці злочини не завжди проявляються як форма сексуального насильства. Вони можуть включати несексуальні напади на жінок та дівчат, а також на

чоловіків та хлопців через їх гендер (С. 3)²².

Стратегія США щодо попередження та реагування на гендерно зумовлене насильство, 2016.

Гендерно зумовлене насильство

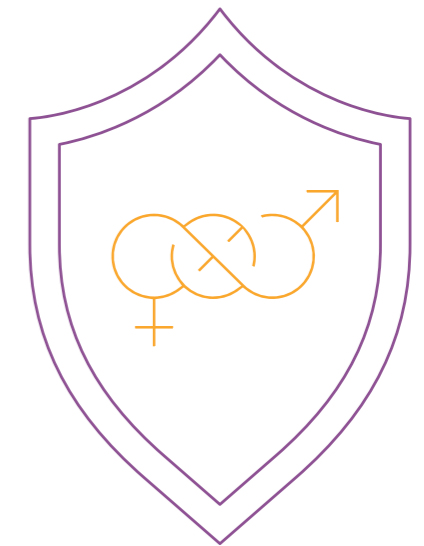
– загальний термін для будь-якої погрози або дії, що спрямована на особу чи групу на основі фактичної чи сприйнятої біологічної статі, гендерної ідентичності та/або самовираження, сексуальної орієнтації та/або недотримання різних соціальних норм щодо маскулітності та фемінності. Воно корениться у структурній гендерній нерівності, патріархаті та дисбалансі влади. Гендерно зумовлене насильство характеризується застосуванням або погрозою застосування фізичного, психологічного, сексуального, економічного, правового, політичного, соціального та інших форм контролю та/або насильства. Гендерно зумовлене насильство впливає на людей протягом усього життя та спричиняє прямі і непрямі збитки сім'ям, громадам, економіці, системі охорони здоров'я та розвитку суспільства²³.

Політика УВКБ ООН щодо запобігання, зменшення ризику та реагування на гендерне насильство, 2020

Міжвідомчий постійний комітет (IASC)

прийняв поняття гендерно зумовлене насильство як загальний термін для будь-якого шкідливого вчинку, вчиненого проти волі людини, який базується на соціально приписуваних (гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками. Воно включає дії, що заподіюють фізичну, сексуальну чи психічну шкоду або страждання, загрози таких дій, примус та інші форми позбавлення волі. Ці дії можуть відбуватися як публічно, так і приватно. Акти ГЗН порушують низку універсальних прав людини, що захищаються

міжнародними інструментами та угодами. Значна кількість форм ГЗН (але не всі) є діями, що підпадають під кримінальну відповідальність згідно національним законам та державній політиці; їх перелік відрізняється в різних країнах, отже практична реалізація зазначених законів та політик також залежить від конкретної країни та має значні варіації²⁴. Гендерно зумовлене насильство також описує «насильство стосовно жінок, дівчат, чоловіків та хлопців з різною сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю, а також небінарних осіб, оскільки насильство зумовлене бажанням покарати тих, хто виглядає як такі, що заперечують гендерні норми»²⁵.

16 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, Туреччина, 2011. – URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

17 Там само

18 Там само

19 Gender-based violence in emergencies. Humanitarian Exchange. Number 60 February 2014. Special feature. – URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf

20 Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014. – URL: <https://www.refworld.org/docid/55c88ef04.html>

21 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, Туреччина, 2011. – URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

22 Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes, June 2014. ICC. The Office of the Prosecutor. – URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/OTP-Policy-Paper-on-Sexual-and-Gender-Based-Crimes--June-2014.pdf>

23 United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, 2016 Update. – URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/258703.pdf>

24 Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action. Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery, IASC 2015, p. 5. – URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2015-iasc-gender-based-violence-guidelines_lo-res.pdf

25 UNHCR Policy on the Prevention of, Risk Mitigation, and Response to Gender-Based Violence. UNHCR/HCP/2020/01. – URL: <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-response-gender-based-violence.html>

1.2. Форми, види та прояви гендерно зумовленого насильства

Першим офіційним документом, де надається загальне визначення дій, що можуть бути кваліфіковані як гендерно зумовлене насильство, є Декларація ООН стосовно викорінення насильства щодо жінок (1993)²⁶. Декларація пропонує розподіл усіх видів насильства за трьома категоріями:

- **ті, що вчинюються в сім'ї:** фізичне, статеве і психологічне насильство, нанесення побоїв, статеве примушування стосовно дівчаток; насильство, пов'язане з приданим, зґвалтування дружини чоловіком, ушкодження жіночих статевих органів, традиційні види практики, що завдають шкоди жінкам; позашлюбне насильство, насильство, пов'язане з експлуатацією;
- **ті, що вчинюються в суспільстві в цілому:** фізичне, статеве і психологічне насильство, зґвалтування, статеве примушування, статеве домагання і залякування на роботі, у навчальних закладах та в інших місцях; торгівля жінками, примус до проституції;
- **фізичне, статеве і психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б воно не відбувалося** (ст. 2).

Подальша реалізація гендерних засад у національних політиках країн призвела до необхідної деталізації форм, видів та проявів, в яких може здійснюватися гендерно зумовлене насильство. Так, до вищезазначеного переліку документів різних часів були додані такі:

примусова стерилізація, примусовий аборт, примусове / насильницьке використання контрацептивів, вбивство новонароджених дівчат, допологовий відбір за статтю, вбивство, сексуальне поневолення	Доповідь четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, Пекін, 4-15 вересня 1995 року. Додаток II: Платформа дій (Пекінська платформа), п.114-115. – URL: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство в межах сім'ї або в межах будь-яких інших міжособистісних стосунків, незалежно від того, чи злочинець проживає або проживав в одному і тому ж самому приміщенні з жінкою - катування, викрадення людей - фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави чи її агентів, незалежно від того, де це відбувається	Міжамериканська конвенція про запобігання, покарання й подолання насильства стосовно жінок, 1994 (ст.2). – URL: https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/belemdopara-english.pdf

інцест, зґвалтування між подружжям, постійними або випадковими партнерами та співмешканцями; злочини, вчинені «в ім'я честі», примусові шлюби; торгівля жінками з метою економічної експлуатації та сексуального туризму	Рекомендація Rec(2002)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам з питань захисту жінок від насильства, прийнята 30 квітня 2002 р. та Пояснювальний меморандум, Appendix to Recommendation Rec(2002)5.–URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612
переслідування: небажане спілкування, фізичне слідування, стеження у віртуальному світі, псування майна, залишення непомітних слідів контакту з особистими речами, дії, спрямовані на домашню тварину, поширення неправдивої інформації в Інтернеті (ст. 34); пособництво або підбурювання та замах на вчинення фізичного, психологічного, сексуального насильства, переслідування, зґвалтування, примусового шлюбу, калічення жіночих статевих органів, примусового аборту і примусової стерилізації (ст. 41)	Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS N° 210), 2011. – URL: https://rm.coe.int/1680093d9e
обливання кислотою; насилля під час побачення; феміцид або гендерне вбивство жінок та дівчат; залишення без необхідної опіки; неналежне виконання обов'язків щодо опікуваних осіб; булінг; жорстоке поводження з особами похилого віку	United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, USAID. 2016, С.6. – URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/258703.pdf
відмова в ресурсах, можливостях або послугах; дитячі шлюби, сексуальна експлуатація та жорстоке поводження з боку працівників гуманітарних служб	Політика УВКБ ООН щодо запобігання, зменшення ризику та реагування на гендерне насильство, 2020. – URL: https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-response-gender-based-violence.html
загрози примусу та маніпуляцій	Gender-based Violence / УВКБ ООН, 2021. – URL: https://www.unhcr.org/gender-based-violence.html
удушення, штовхання, використання зброї; психологічно образлива поведінка: контроль, примус, економічне насильство, шантаж насильство в Інтернеті: незаконні погрози, переслідування чи підбурювання до насильства, небажані, образливі чи сексуально відверті електронні листи чи повідомлення; обмін приватними зображеннями чи відео без згоди; неналежна поведінка у соціальних мережах	Gender-based violence (GBV) by definition / Європейська Комісія, 2021. – URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/what-gender-based-violence_en

Коли гендерно зумовлене насильство розглядається в контексті збройного конфлікту як таке, що здійснюється особами, пов'язаними з державою або недержавною збройною групою, включаючи терористичні організації, то найчастіше говорять про таку його складову, як сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом²⁷.

Поняття «сексуальне насильство в зв'язку з конфліктом» означає «... зґвалтування, обернення в сексуальне рабство, примус до заняття проституцією, примусову вагітність, примусові аборти, примусову стерилізацію, шлюби з примусу і будь-які інші схожі за ступенем тяжкості форми сексуального насильства стосовно жінок, чоловіків, дівчаток або хлопчиків, що мають прямий або опосередкований зв'язок з конфліктом»²⁸.

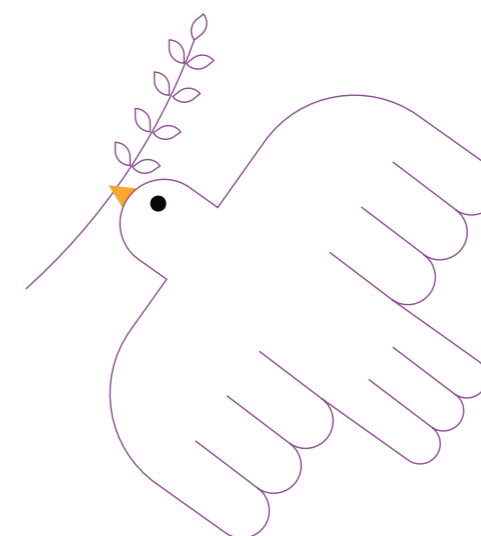
Міжнародні джерела та досвід України дозволяють виокремити щонайменше такі форми сексуального насильства як частини гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту:

захоплення заручників, примусове переміщення, систематичне зґвалтування, сексуальне рабство, примусова вагітність, торгівля людьми для цілей сексуальної та економічної експлуатації	Рекомендація Rec(2002)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам з питань захисту жінок від насильства, прийнята 30 квітня 2002 р. та Пояснювальний меморандум, Appendix to Recommendation Rec(2002)5. – URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612
перелічені вище + зґвалтування, примусова стерилізація, примусовий аборт, примусова проституція, сексуальна експлуатація, торгівля людьми, сексуальне поневолення, примусове обрізання, кастрація, примусове оголення або будь-яка інша форма сексуального насильства порівнянної тяжкості	Guidance note of the Secretary General. Reparations for Conflict Related Sexual Violence. June 2014. – URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/PeaceAndSecurity/ReparationsForCRSV.pdf Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – п.3. . – URL: https://digitallibrary.un.org/record/799251?ln=ru
перелічені вище + сексуалізовані тортури чоловіків-військовополонених; т. зв. «коригувальні зґвалтування» лесбійок ('corrective rape'); сексуальне насильство з боку комбатантів щодо хлопців; відмова трансгендерним особам у реєстрації як ВПО через те, що стать у їхній документації не відповідає їх зовнішньому вигляду; примусовий набір хлопців у збройні формування	Gender-based violence in emergencies. Humanitarian Exchange. Number 60 February 2014. Special feature. – С.6. – URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf

27 UNHCR Policy on the Prevention of, Risk Mitigation, and Response to Gender-Based Violence. UNHCR/HCP/2020/01. – С. 5-6. – URL: <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-response-gender-based-violence.html>

28 Conflict-Related Sexual Violence Report of the United Nations Secretary-General, (S/2019/280), п.4. – URL: <https://undocs.org/S/2019/280>

перелічені вище + рабство, викрадення людей, обшук оголеної особи, групове зґвалтування, зґвалтування сторонніми предметами (пістолети, ножі та ін.)	Gender-Based Violence and Justice in Conflict and Post-Conflict Areas. Rashida Manjoo & Calleigh McRaith. Cornell International Law Journal, Vol. 44. 2011. - С.12. – URL: https://www3.lawschool.cornell.edu/research/ILJ/upload/Manjoo-McRaith-final.pdf
перелічені вище + погроза зґвалтування, приниження, образи, залякування, шантаж, словесні погрози, фізичне насильство, конфіскація грошей, майна або офіційних документів; примусова неоплачувана робота; непристойні коментарі сексуального характеру	Нікого не залишити осторонь. Аналіз вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту : Звіт, вересень 2017. 72 с. - С.26. – URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/427/1.pdf
перелічені вище + погроза вчинити сексуальне насильство щодо близьких та рідних; катування із пошкодженням статевих органів або погроза вчинити такі дії; проникнення в анальний отвір та погроза проникнення сторонніми предметами; примус / вимушене спостереження за сексуальним насильством та катуванням із використанням сексуального насильства; обшук особами протилежної статі	Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». – К., 2017. – URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/110/uk/gon_151117_compressed.pdf

1.3. Суб'єкти та об'єкти гендерно зумовленого насильства

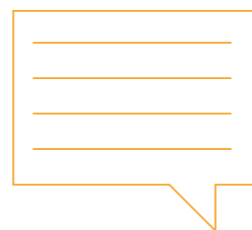
Суб'єктами

(тими, хто вчиняє) гендерно зумовлене насильство може виступати будь-яка особа: поточний або колишній чоловік / дружина / партнер, член родини, колега по роботі, однокласники, друзі, невідома особа або люди, які діють від імені культурних, релігійних, державних чи внутрішньодержавних установ²⁹.

Об'єктами

(тими, на кого спрямовується) гендерного насильства також можуть бути будь-які особи з будь-якої соціальної групи. Проте з метою запобігання насильству в конкретній країні превентивні механізми роблять особливий акцент на наступних категоріях осіб, які стають вразливими за певних обставин³⁰:

- вагітні й жінки з малолітніми дітьми;
- представниці національних чи етнічних меншин; жінки-представниці корінного населення;
- біженки; мігрантки (в тому числі трудові мігрантки); репатріантки;
- особи, які живуть у сільських або віддалених районах;
- жінки, позбавлені засобів до існування; жінки, які живуть в умовах злиденності; безхатченки;
- повії;
- жінки в місцях несвободи;
- гомосексуали, лесбійки, бісексуальні й трансгендерні особи, а також ВІЛ-позитивні;
- діти;
- особи, які зловживають наркотиками й алкоголем;
- особи з інвалідністю (зокрема ті, хто має вади психічного або розумового розвитку);
- особи похилого віку.

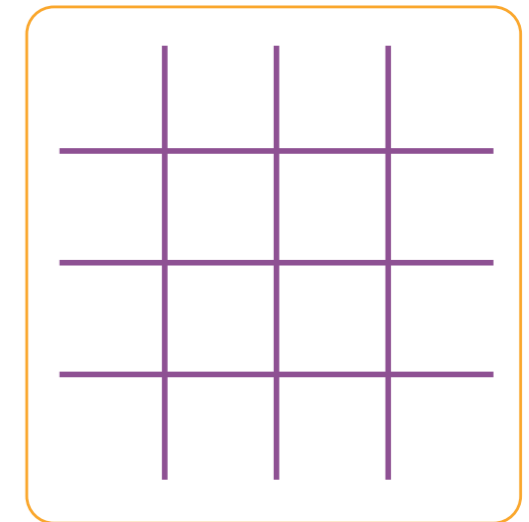
²⁹ What is gender-based violence? – URL: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/what-is-gender-based-violence>

³⁰ Доклад четвертой Всемирной конференции по положению женщин, Пекин, 4–15 сентября 1995 года. Приложение II: Платформа действий (Пекинская платформа). – п.116. – URL: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, Туреччина, 2011. – п.87. <https://rm.coe.int/1680093d9e>;

Документи міжнародних організацій приділяють також увагу чоловікам та хлопцям, які перебувають в місцях несвободи; бездоглядним дітям, дітям з інвалідністю, особам з числа ЛГБТІК та релігійних громад / меншин, особам з наднизькою зарплатою, літнім людям та удовам як групам підвищеного ризику стати об'єктом гендерно зумовленого насильства³¹.

В умовах збройних конфліктів більш вразливими до гендерно зумовленого насильства зазначаються жінки та дівчата, які перебувають у зонах збройних конфліктів; жінки, які опинилися в умовах іноземної окупації, агресивних війн, громадянських війн, тероризму, включаючи захоплення заручників; жінки, котрі займаються комерційним сексом, жінки та дівчата з числа ВПО, жінки та дівчата з інвалідністю, жінки похилого віку, жінки та чоловіки в умовах позбавлення волі³².

Жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктами, є також члени сім'ї (діти або партнери) та діти, «...народжені внаслідок вагітності через зґвалтування. Особи, які залежать від жертви сексуального насильства, та інші особи також можуть бути жертвами наслідків шкоди, заподіяної внаслідок порушення. До жертв можуть також належати особи, котрі зазнали шкоди під час втручання з метою допомоги жертвам лиха або запобігання віктимізації»³³.

³¹ UNHCR Policy on the Prevention of, Risk Mitigation, and Response to Gender-Based Violence. UNHCR/HCP/2020/01. – С.6. – URL: <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-response-gender-based-violence.html>; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, Туреччина, 2011. – п.53. – URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>; USAID. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, 2016 Update. – С.6. – URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/258703.pdf>

³² Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін.; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». – К., 2017. – 216 с. - С.31.

³³ Guidance note of the Secretary-General. Reparations for Conflict-Related Sexual Violence. June 2014. – С.3. – URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/PeaceAndSecurity/ReparationsForCRSV.pdf>

1.4. Фактори, що сприяють ГЗН в умовах збройного конфлікту

Як зазначено у багатьох документах, фундаментальними причинами існування гендерно зумовленого насильства є історично обумовлені нерівноправні владні стосунки між жінками та чоловіками. Це призводить до існування соціальних механізмів та культурних традицій, результатом яких є домінування над жінками, їх дискримінація та нижчий соціально-економічний статус у багатьох сучасних суспільствах.

У Доповіді IV Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 4-15.09.1995 р.) був сформований перший докладний перелік факторів, які посилюють цю негативну тенденцію: неможливість жінкам повідомляти про певні дії, що відбуваються щодо них; відсутність у жінок доступу до юридичної інформації, допомоги або захисту; відсутність законів, які фактично забороняють насильство стосовно жінок; нездатність реформувати існуюче законодавство; недостатні зусилля з боку державних органів; відсутність просвітницьких та інших заходів щодо усунення причин та наслідків насильства³⁴.

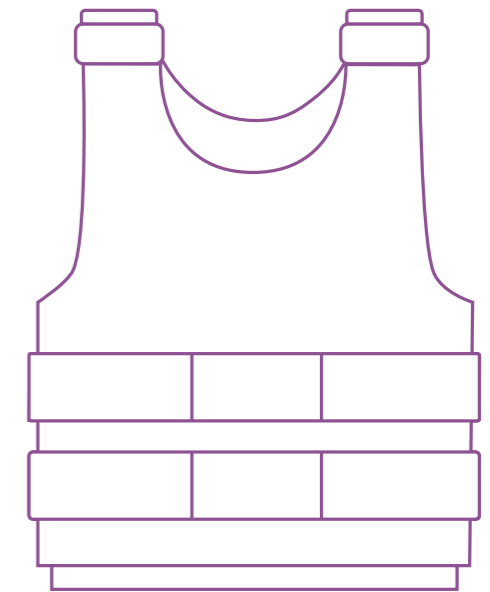
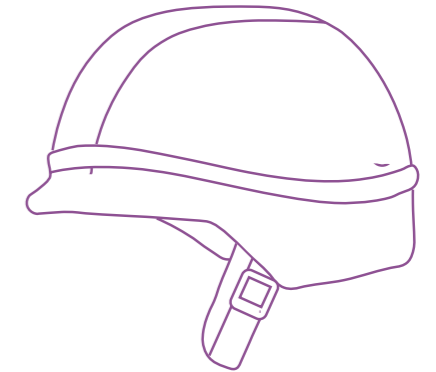
Ймовірність насильства значно зростає, коли з'являються такі додаткові фактори, як: вік, обмежений соціальний статус, обмежена рухливість, незадовільний фізичний чи психологічний стан; сексуальна орієнтація, залежність від відносин експлуатаційного характеру для забезпечення основних потреб, рання вагітність, втрата членів сім'ї, особливо безпосередніх доглядачів; соціальна ізоляція; маргіналізація³⁵.

Сучасне розуміння гендеру дозволяє розуміти гендерно зумовлене насильство як таке, що ґрунтується на дисбалансі сил і здійснюється з метою принизити та змусити людину чи групу людей почуватися неповноцінними та/або підлеглими³⁶. Саме тому під час збройних конфліктів ГЗН (особливо така його складова, як сексуальне насильство) часто використовується як частина військової тактики для приниження, домінування, вселення страху, розпорошення та/або примусового переміщення цивільного населення, місцевих громад чи етнічних груп³⁷.

Крім того, в умовах збройного конфлікту до переліку факторів, що обумовлюють зростання випадків ГЗН, міжнародні експерти додають такі як: розпад політичних, економічних та соціальних структур; високий рівень безкарності у суспільстві; масова втрата майна та нерухомості; «прозорість» кордонів; посилення милітаризму та пов'язані з цим вимоги до сексуальної, економічної та військової експлуатації жінок; недотримання «законів війни» та міжнародного гуманітарного права, порушення умов припинення вогню; відсутність значущої та активної участі жінок у керівництві, процесах побудови миру та реформах сектору безпеки³⁸.

Вивчення причин гендерно зумовленого насильства в регіонах України в зоні ведення АТО у початковому періоді ведення бойових дій (2014–2015 рр.) розширило наведений вище перелік наступними факторами:

- погіршення криміногенної ситуації в регіонах, наближених до зони конфлікту;
- неконтрольований обіг незареєстрованої зброї по всій території країни;
- зростання різних форм та проявів насильства на територіях ведення бойових дій;
- зміна звичайного укладу життя багатьох сімей, порушення усталених ролей в родинах;
- розірвання сімейних стосунків через ідеологічні міркування;
- висока емоційна й психологічна залежність населення від розвитку подій у зоні АТО;
- психологічна травма і стрес, пов'язані з конфліктом, бойовими діями і переміщенням;
- розповсюдженість посттравматичного синдрому серед учасників бойових дій;
- нестача їжі, палива, роботи, що веде до переміщення в райони підвищеного ризику;
- ворожість місцевого населення до учасників військових дій³⁹.

34 Доклад четвертой Всемирной конференции по положению женщин, Пекин, 4-15 сентября 1995 года. Приложение II: Платформа действий (Пекинская платформа). – пп.112-118. – URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20R.pdf>

35 Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Inter-Agency Standing Committee. 2015. – С.10-13. – URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf

36 What is gender-based violence? – URL: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/what-is-gender-based-violence>

37 Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – п.5. – URL: <https://www.refworld.org/docid/55c88ef04.html>

38 Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – п.5. – URL: <https://www.refworld.org/docid/55c88ef04.html>; Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Inter-Agency Standing Committee. 2015. С.10-13. – URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf; Conflict-Related Sexual Violence Report of the United Nations Secretary-General, (S/2019/280), п.4. – URL: <https://undocs.org/S/2019/280>

39 Гендерно-обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2015, С.67. – URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf; Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту // Актуальні проблеми психології. Том I. Випуск 50, 2018, С.63. – URL: <http://www.appsyhology.org.ua/data/jrn/v1/i50/11.pdf>

1.5. Терміни «гендерно зумовлене насильство» та «насильство за ознакою статі» в українському законодавстві

Термін «гендерно зумовлене насильство» був присутній в українській нормативно-правовій базі досить короткий термін (2014-2017 рр.). Від самого початку цей термін як абсолютно тотожній переклад англійського «gender-based violation» пропонувався недержавними організаціями для використання органами влади України на усіх рівнях.

Відправною точкою цього можна вважати непряме визнання урядом України того факту, що між терміном «any act of gender-based violence», запропонованого Пекінською платформою (1995) та офіційним перекладом органами влади України як «будь-який вчинений на підставі статевої ознаки акт насильства» є суттєва розбіжність. В результаті урядова доповідь України (2014) щодо виконання положень Пекінської декларації зазначила: «невивченою лишається проблема насильства щодо лесбійок та трансгендерних жінок, що залишає її поза увагою держави та суспільства»⁴⁰.

До нормативної бази поняття «гендерно зумовлене насильство» увійшло дещо пізніше, коли завдяки громадянському суспільству була прийнята Національна стратегія у сфері прав людини (2015). У цьому документі одне із стратегічних завдань було сформульоване як: «Законодавство з питань запобігання гендерному насильству потребує удосконалення і приведення у відповідність із міжнародними стандартами»⁴¹.

Логічним продовженням імплементації терміну «гендерно зумовлене насильство» став Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року (2016)⁴². Яким, зокрема, передбачалося таке:

40 Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р. Квітень 2014 р. - С.32. – URL: <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>

41 Указ Президента України № 501/2015 від 25.08.2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>

42 Розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 року № 113-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>

	Відповідальний орган влади
Моніторинг та оцінка впливу збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях на національну систему забезпечення прав людини, зокрема щодо ... надання допомоги та реабілітації <u>постраждалих від гендерно зумовленого насильства</u> , ... пов'язаного з конфліктом.	Мінсоцполітики
здійснення соціального замовлення для реалізації програм та проєктів, спрямованих на розширення участі жінок і дівчат у процесах ... протидії <u>гендерно зумовленому насильству</u> ...	Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації
проведення інформаційно-просвітницьких заходів з питань ... <u>протидії гендерно-зумовленому насильству</u> , ... пов'язаному з конфліктом	МІП
виготовлення просвітницьких матеріалів у рамках ... підвищення обізнаності з питань <u>протидії гендерно-зумовленому насильству</u> ...	Мінсоцполітики
проведення навчань для представників засобів масової інформації щодо інструментів ... протидії <u>гендерно зумовленому насильству</u> , ... пов'язаному з конфліктом	МІП
включення питань запобігання та протидії <u>гендерно зумовленому</u> та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, до нормативно-правових актів сектору безпеки і оборони	Міноборони, МВС, Національна поліція
забезпечення належного документування та розгляду ... правопорушень, <u>пов'язаних з гендерно зумовленим насильством</u> , торгівлею людьми на території проведення військової операції та у регіонах з найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб	МВС
оновлення інформації про органи, установи, організації, які надають послуги із захисту і підтримки постраждалих від <u>гендерно зумовленого насильства</u> , ... пов'язаного з конфліктом	Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації
надання безоплатної первинної правової допомоги постраждалим від ... гендерно зумовленого насильства, ... пов'язаного з конфліктом	Мін'юст
забезпечення надання комплексної допомоги постраждалим від <u>гендерно зумовленого насильства</u> , ... пов'язаного з конфліктом, на базі спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб	Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації
проведення аналізу проєктів міжнародних та громадських об'єднань, спрямованих на розширення участі жінок і дівчат у процесі ... протидії <u>гендерно зумовленому насильству</u> , ... пов'язаному з конфліктом	Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації

Однак термін «гендерно зумовлене насильство», попри свою уживаність у державних документах, залишався невизначеним.

З цієї причини була розпочата робота щодо його юридичного формулювання та закріплення.

У розробленому та поданому у жовтні 2016 року до Верховної Ради законопроект давав таке визначення гендерно зумовленого насильства (насильства за гендерною ознакою) – це «протиправні діяння, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно та завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи загрози таких дій, у публічному або приватному житті. Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі, яка охоплює всі акти гендерно зумовленого на-

сильства щодо жінок, визначені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»⁴³.

Проте політичне протистояння, тривалі та напружені дискусії в урядовому та експертному секторі призвели до відмови у його використанні та офіційного закріплення у 2017 р. терміну «насильство за ознакою статі».

В результаті до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»⁴⁴ були внесені зміни та доповнення, відповідно до яких визначено, що:

насильство за ознакою статі – це «діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті».

Як ми вище зазначали, конструкт «насильство за ознакою статі» – це наслідування некоректного перекладу з англійської тексту Декларації ООН стосовно викорінення насильства щодо жінок (1993 р.). Ця некоректність, як вже згадувалось, полягає в тому, що насильство стосовно жінок, визначене в англійському оригіналі Декларації як «an act of gender-based violence ...», а офіційний переклад було сформульовано як «будь-який акт насильства, здійснений за ознакою статі...». Іншими словами, в перекладі йдеться про приналежність жертви лише до її біологічної статі (sex), ігноруючи бачення авторів Декларації щодо приналежності жертви

43 Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству № 5294 від 20.10.2016. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306

44 Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

до соціальних статусів, функцій та ролей (gender).

1.6. Правовий аналіз визначення терміну «насильство за ознакою статі»

Закріплене в українському законодавстві визначення насильства за ознакою статі розкриває його через такі ознаки:

- 1 насильство є діянням;
- 2 насильство може:
 - спрямовуватись проти осіб через їхню стать,
 - спрямовуватись проти осіб через поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків),
 - стосуватись переважно осіб певної статі чи зачіпати їх непропорційно;
- 3 постраждалій особі насильством завдаються фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання;
- 4 насильство застосовується у публічному (професійному, суспільному, громадському тощо) або приватному житті;
- 5 погрози застосування насильства також вважаються насильством.

Враховуючи потребу як правоохоронної, так і правозахисної практики у роз'ясненнях щодо тлумачення цього терміну, перейдемо до більш детального його аналізу.

1 Насильство за ознакою статі є діянням. Це означає, що воно:

- a) є свідомим вольовим актом поведінки людини (тобто з юридичної точки зору не вважаються діянням рухи тіла, що не контролюються свідомістю, наприклад, вчинене особою, яка страждає на психічну хворобу і є неосудною; а також діяння, в якому відсутній прояв волі,

наприклад, вчинене під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками);

- b) вчиняється у виді дії або бездіяльності. Дія – це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта, яка може виражатися в одному (одиночному) русі тіла або в їх множинності. Рухи тіла, що складають дію, повинні мати цілеспрямований характер і, поєднуватися метою в єдиний вольовий акт поведінки. Бездіяльність – це пасивна форма поведінки особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах.

2 Насильство може:

- a) спрямовуватись проти осіб через їхню стать. Конструкт «проти осіб через їхню стать», як вбачається, є використанням частини визначення насильства «стосовно жінок за гендерною ознакою» (Стамбульська Конвенція) як насильства, спрямованого «... проти жінки через те, що вона є жінкою...» (ст. 3). Але й тут ми бачимо, що англійський оригінал тексту завжди вживає виключно термін «woman» (жінка), а не «female» (особа жіночої статі): «... violence that is directed against a woman because she is a woman...». Тобто в оригіналі Конвенції від самого початку йдеться не про біологічну стать жертви, а про її соціальну роль, тобто власне про гендер. Українське ж законодавство зосереджується саме на належності особи до певної біологічної статі (незалежно жіночої чи чоловічої).

З точки зору практичного використання, наведене визначення може застосовуватися у випадку протиправних дій, в яких для правопорушника не відіграють особливої ролі такі значущі соціальні фактори, як: вік, етнічне походження,

статус, приналежність до соціальної групи або вразливих категорій, соціальна роль, соціальні функції, поведінка жертви. Вирішальним та може, єдиним фактором у вчиненні насильницьких дій такого типу є лише приналежність жертви до жіночої або чоловічої статі.

Наразі досить складно спрогнозувати увесь обсяг таких дій. Хоча більшість авторів вказує, що найбільш типовими злочинами з таким специфічним мотивом, як приналежність до біологічної статі можуть вважатися злочини на ґрунті ненависті (hate crimes), переважна частина сексуальних злочинів та торгівля людьми.

У категорії **hate crimes** це може стосуватися осіб з очевидними ознаками мізогінії (жінконенависництва) та відповідно – мізандрії (чоловіконенависництва).

Для категорії **сексуально-вмотивованих злочинів** мова може йти передусім про випадки зґвалтувань, насилля під час побачення, умисного вбивства, поєднаного із зґвалтуванням або сексуальним насильством. З певними пересторогами до категорії таких дій можна відносити вбивство, зокрема – вбивство новонароджених дівчат; допологовий відбір статі, сексуальне поневолення, примусовий аборт, примусове / насильницьке використання контрацептивів. В умовах збройних конфліктів до категорії сексуальних злочинів можуть входити: групове або систематичне зґвалтування; примусова вагітність, стерилізація або аборт; кастрація; сексуалізовані тортури, примусове оголення, обшук оголеної особи та обшук особами протилежної статі.

Нарешті, **торгівля людьми** як факти сексуальної та економічної експлуатації може належати до цієї категорії лише у випадках, коли для суб'єктів злочинів має значення виключно стать потерпі-

лих;

- б) спрямовуватись проти осіб через поширені в суспільстві звичаї чи традиції** (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків). Як можна розуміти з наведеного визначення, основною причиною даного різновиду насильства є існування у суспільстві тієї частини звичаїв / традицій, які стосуються стереотипних уявлень про соціальні функції (обов'язки) жінок і чоловіків.

Іншими словами можна сказати, що суспільство має соціально закріплені у звичаях / традиціях стереотипні уявлення про соціальні функції жінок і чоловіків. Ці уявлення, вочевидь, стосуються як змісту соціальних функцій (мета, призначення, види та очікувані результати діяльності, перелік обов'язків та ін.), так й форми реалізації цих функцій (способи виконання обов'язків, види та специфіка поведінки, система оцінки на кшталт «дозволено-не дозволено» / «бажано-не бажано» / «припустимо-не припустимо» та ін.).

Наведене дозволяє вважати, що наведений опис стереотипних уявлень (як причини насильства) найвідповідніший визначенню Стамбульською Конвенцією терміну «гендер» як соціально закріплених ролей, поведінки, діяльності і характерних ознак, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків. Варто зважити й на досить схоже визначення, надане українськими дослідницями: «гендер – змодельована суспільством і підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей і відносин між жінками і чоловіками, набутих ними ... в процесі соціалізації...»⁴⁵.

Таким чином, даний різновид насильства за ознакою статі цілком можна вважати гендерно зумовленим у міжнародному

його розумінні. З однією суттєвою ремаркою: у міжнародних документах усе навпаки – насильство за ознакою статі є лише частиною більш широкого «гендерно зумовленого насильства».

Дії, вмотивовані поширеними у суспільстві звичаями / традиціями, доцільно розглядати у двох площинах:

- насильство, що вчиняється стосовно жінок і чоловіків незалежно від того, чи виконують вони встановлені соціальні норми / приписи. До цієї категорії належить значна частина порушень прав людини, сформульована вже згадуваною нами Декларацією ООН щодо викорінення насильства щодо жінок (1993) як «фізичне, статеве і психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б воно не відбувалося». Зокрема, мова може йти про жорстоке поводження із затриманими особами, неналежні умови у місцях несвободи (пенітенціарні, психіатричні, геріатричні заклади), неналежний соціальний захист ВПО та вразливих груп тощо. Це також може стосуватися інституалізованих форм дискримінації: у сфері доступу до освіти та соціальної допомоги, рівної оплати праці, участі у політичному житті та ін. Примусові та ранні шлюби, калічення жіночих статевих органів, неналежне виконання обов'язків щодо опікуваних осіб є найбільш типовими прикладами цього виду насильства на рівні сім'ї;
- насильство як реакція на поведінку, що не відповідає традиційним соціальним очікуванням та встановленим соціальним ролям. Цей вид насильства найчастіше здійснюється окремими особами, рідше – окремими групами: вбивство, тілесні ушкодження, переслідування, насильство в інтернеті, булінг, примусовий аборт, сексуальне насильство в місцях несвободи, «коригувальні зґвалтування» лесбійок під час збройних конфліктів тощо. Подеколи цей вид насильства трапляється з боку держави. Наприклад, у випадку силового розгону або неналежного забезпечення безпеки мирних зібрань представників ЛГБТІК-спільноти з боку правоохоронних органів, відмова або неналежне надання медичної допо-

моги секс-працівницям та наркозалежним особам;

- с) стосуватися переважно осіб певної статі чи зачіпати їх непропорційно. Викладене формулювання також є частковим запозиченням конструктів, використаних Стамбульською Конвенцією:** «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» означає насильство, ... яке зачіпає жінок непропорційно» (ст. 3); «жертвами домашнього насильства стають переважно жінки» (п. 36); «щодо ... захисту цього права жінок, які переважно стають жертвами насильства за гендерною ознакою» (п. 48).

Натомість українське формулювання розкриває сутність насильства за ознакою статі не через мотивацію або об'єктивні чинники протиправної поведінки, а лише через посилення на статистичну поширеність фактів насильства, вчинених стосовно жінок або чоловіків. При такому підході якісне розуміння специфіки даного виду насильства просто зникає. Тому вважаємо, що потрібно застосувати системний підхід та використати більш широке тлумачення цієї ознаки, відповідно до якої:

- потерпілими від насильства цього виду переважно стають представниці / представники певної статі, та існують несумірні ризики зазнати насильства, травмування, зловживання, жорстокого або недбалого поводження чи експлуатації для окремих «уразливих» груп жінок чи чоловіків (наприклад, для дорослих або дітей з інвалідністю);
- насильство є проявом нерівного співвідношення сил жінок і чоловіків;
- насильство серйозно порушує, стає на заваді або зводить нанівець користування представниками жіночої або чоловічої статі основними правами людини, такими як право на життя, на свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного і сімейного життя; заборона катування або нелюдського чи такого,

45 Мельник Т., Кобелянська Л. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник. – К.: Логос, 2020, с. С.38. – URL: https://ngu.gov.ua/sites/default/files/slovnnyk-dovidnyk_gender_u_terminah_pravovyh_aktah_i_prakticy_peretvoren_2020.pdf

що принижує гідність, поведження або покарання; заборона рабства і примусової праці, заборона дискримінації.

- Міжнародні документи мають чіткий акцент на двох видах насильства – домашньому насильстві та злочинах в ім'я так званої «честі» – жертвами яких є переважно жінки, які, відповідно, і страждають непропорційно у порівнянні з чоловіками. Під час воєнних / збройних конфліктів саме жінки переважно потерпають від таких специфічних актів насильства, як примусова вагітність, примусова стерилізація, феміцид або гендерне вбивство жінок та дівчат. При цьому постає питання кваліфікації – яким чином кваліфікувати більшість видів сексуальних злочинів та фактів торгівлі людьми? Як «діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно» або як «діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать»? Стосовно чоловіків можна лише припустити, що в умовах мирного часу чоловіки непропорційно страждають від жорстокого поведження в місцях несвободи та в ситуаціях переслідування (фізичного та психологічного) представників ЛГБТІК-спільноти. В умовах збройного конфлікту до видів насильства, що превалює стосовно чоловіків, можна вказати: захоплення заручників, викрадення людей, примусове обрізання, кастрація, сексуалізовані тортури військовополонених; сексуальне насильство з боку комбатантів щодо хлопців; примусовий набір у збройні формування; конфіскація грошей, майна або офіційних документів; примусова неоплачувана робота.

- 3 Постраждалій особі насильством завдаються фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання. Під шкодою тут слід розуміти об'єктивну категорію, що являє собою ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані осо-

би внаслідок учинення акту насильства. Страждання – це почуття, емоційний стан особи у вигляді негативних переживань, що виникають під впливом подій, які травмують її психіку, здоров'я, глибоко зачіпають її особистісні структури, настрої, самопочуття та інші цінності⁴⁶. У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» зміст фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань не розкривається, тож для їх більшого розуміння можна використувати деталізовані дефініції щодо змісту фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства, які закріплені у статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁴⁷.

- 4 Насильство застосовується у публічному або приватному житті. Визнається, що насильство за ознакою статі носить структурний характер, тобто є комплексним явищем і може відбуватися як у сім'ї (домашнє насильство), так і у суспільстві в цілому, або навіть з боку або при потуранні держави, де б воно не відбувалося:

a) **домашнім насильством охоплюється насильство, що вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою.** Наразі в Україні функціонує самостійна система запобігання та протидії домашньому насильству, і, відповідно, застосовуються спеціальні норми щодо притягнення домашніх кривдників до відповідальності;

b) **насильство, яке має місце у суспільстві в цілому, охоплює насильство у професійному, суспільному, громадському житті жінок і чоловіків** (наприклад, за місцем роботи, навчання, у місцях за-

гального перебування тощо) та може вчинятися з боку як окремих осіб, так і носити груповий характер;

- 5 насильство, яке чинить чи виправдовує держава охоплює насильство, яке безпосередньо вчиняється або допускається посадовими особами стосовно жінок чи чоловіків, які перебувають під їх владою: співробітниками поліції; працівниками установ виконання покарань, інших силових структур; військовослужбовцями; прикордонниками; працівниками міграційної сфери; іншими службовими чи посадовими особами.

- 6 Погрози застосування насильства також вважаються насильством. Погроза застосування насильства є психологічним насильством, яке полягає у залякуванні потерпілої особи негайно або в майбутньому застосувати до неї фізичне, сексуальне, економічне або психологічне насильство. Така погроза може бути усною, письмовою, висловленою мимікою і жестами, демонстрацією зброї тощо; висловлюючи погрозу кривдник може як конкретизувати зміст насильства (вчинити вбивство або статевий злочин; завдати тілесні ушкодження, нанести побої, удари; позбавити житла, майна, коштів чи документів або можливості ними користуватися, обмежити або позбавити волі тощо), так і не конкретизувати. При цьому закон не вимагає, щоб погроза була висловлена публічно.

46 Психічні і моральні страждання. - URL: https://studme.com.ua/129205225370/psihologiya/psihicheskie_nravstvennye_stradaniya.htm

47 Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#n522>

2

РЕАГУВАННЯ НА ФАКТИ НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ В УКРАЇНИ

2.1. Виявлення, ідентифікація та облік фактів насильства за ознакою статі

Як вище зазначено у розділі 1, в 2017 році до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» були внесені зміни, що стосувались цілої низки питань, пов'язаних із діяльністю у сфері запобігання та протидії дискримінації і насильству за ознакою статі. Зокрема, надзвичайно важливим для удосконалення українського законодавства у цій сфері стало застосування закріпленої у Стамбульській Конвенції «Принципу 4Р». Відповідно до цього принципу систему основних напрямів діяльності із запобігання та протидії насильству над жінками та домашньому насильству складають:

Попередження

– формування нетерпимого ставлення до насильства за ознакою статі;

Послуги і захист

– забезпечення постраждалим особам доступу до якісних комплексних послуг (соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної, правової допомоги на безоплатній основі);

Притягнення кривдника до відповідальності

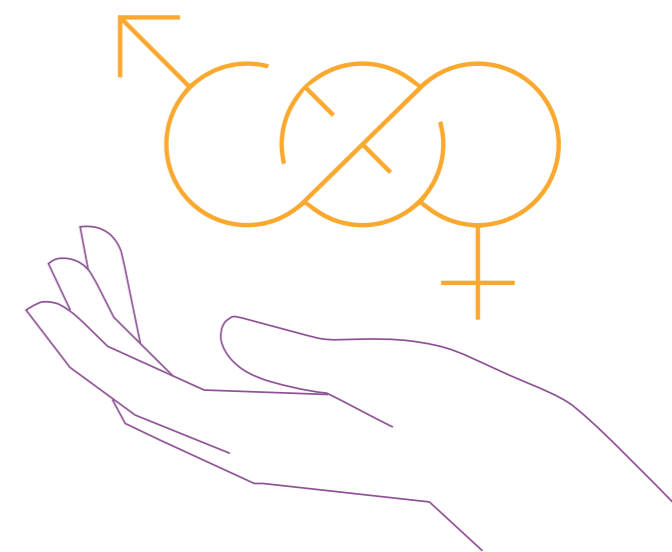
– забезпечення належного розгляду випадків насильства за ознакою статі й притягнення кривдника до передбаченої законом відповідальності та зміну моделі його поведінки;

Політики

– налагодження скоординованого міжвідомчого реагування на насильство, що гарантує ефективну та своєчасну допомогу у кожному випадку.

Тож, як зазначено у ст. 21-4 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», постраждалі від насильства за ознакою статі мають право на:

- дієвий, ефективний та невідкладний захист у разі вчинення насильства, недопущення повторних випадків насильства;
- звернення особисто або через свого представника до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі⁴⁸.

48 Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

Згідним Законом України визначено коло суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, та до яких може звернутись постраждала особа:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- органи виконавчої влади, зокрема уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, місцеві державні адміністрації (у тому числі їх структурні підрозділи з питань сім'ї, служби у справах дітей, органи управління освітою, органи охорони здоров'я тощо);
- органи місцевого самоврядування (у тому числі виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад та їх структурні підрозділи з питань сім'ї, служби у справах дітей, органи управління освітою, органи охорони здоров'я тощо);
- центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- суди;
- прокуратура;
- загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;
- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах (ст. 7-1).

Звісно, їх повноваження визначаються, у першу чергу, сферою їх основної діяльності, однак на них покладається обов'язок взаємного інформування не пізніше однієї доби про виявлені факти насильства за ознакою статі з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом; реагування на факти вчинення насильства за ознакою статі відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі.

Наразі в Україні розроблений і затверджений єдиний для випадків домашнього насильства і насильства за ознакою статі порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії цим явищам⁴⁹. Питання ефективного реагування на факти домашнього насильства та надання допомоги і захисту постраждалим наразі є достатньо розробленими. Тому, хоча домашнє насильство у значній частині випадків і є видом насильства за ознакою статі, однак для цілей пропонованого дослідження воно розглядатися не буде. Далі ми зупинимось лише на нормативних приписах і ситуації з виявленням та реагуванням саме на насильство за ознакою статі.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658 прийом та реєстрація заяв і повідомлень про вчинення насильства за ознакою статі, вжиття заходів для його припинення здійснюється:

- уповноваженими особами (структурним підрозділом) районних, районних у м. Києві і Севастополі держадміністрацій;
- відповідальними працівниками виконавчого комітету (структурним підрозділом) виконавчих органів рад територіальних громад;
- уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України.

Крім того, у селах, селищах староста (у разі його обрання) забезпечує виявлення фактів насильства та повідомляє про них не пізніше однієї доби уповноваженим особам. Староста / сільський, селищний голова є персонально відповідальним за забезпечення своєчасного та ефективного вжиття заходів у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі на території села, селища.

⁴⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>

Нами було проведене опитування 147 осіб, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі (з них 112 державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників у сфері соціального захисту населення та 35 працівників уповноважених підрозділів органу Національної поліції України) із 15 регіонів України. З їх числа 123 особи (або 84 % опитаних) знають, у якому нормативно-правовому акті міститься визначення поняття «насильство за ознакою статі» та правильно зазначають, що воно завдає фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань. Проте більш детальної інформації щодо видів діянь, які становлять насильство за ознакою статі та ознак, за якими можна ідентифікувати їх конкретні прояви, вони надати не змогли. На запитання: «Чи був у когось досвід реагування на насильства за ознакою статі протягом 2018–2020 років?» позитивно відповіли 9 осіб (6 % опитаних). На прохання деталізувати (у чому полягали їх прояви) наші

респонденти відповіли, що це були сварки між сусідами або малознайомими особами, в яких винний вживав нецензурні вирази, застосовував обценну лексику.

Наведене, на нашу думку, свідчить про явно недостатню обізнаність фахівців щодо основних положень, що стосуються виявлення та ідентифікації насильства за ознакою статі. У зв'язку з цим досить актуальними для них будуть додаткові роз'яснення та/або проходження окремого навчання.

Вказане підтверджується також наявними статистичними даними та результатами вивчення судової практики.

Адміністративна відповідальність за вчинення насильства за ознакою статі передбачена статтею 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування».

Таблиця 2.1

Відомості про виявлені адміністративні правопорушення щодо насильства за ознакою статі в Україні за 2018 – 2021 роки

	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Виявлено адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП	101881	109345	133690	147017
з них за вчинення насильства за ознакою статі / (%)	1155 (1,13%)	1762 (1,61%)	1680 (1,26%)	2320 (1,58%)
За характером насильства за ознакою статі:				
фізичне	147	306	245	199
психологічне	1015	1488	1456	2170
економічне	28	29	30	73

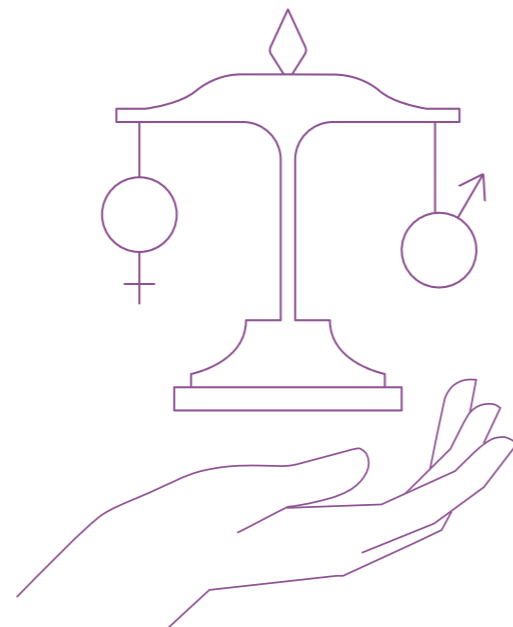
Як видно із наведених даних, в Україні за 2018 – 2020 роки щорічно обліковувалось в межах 1200 – 1800 таких правопорушень, у 2021 році їх кількість перебільшила 2300. Однак, не дивлячись на це, їх питома вага від загальної кількості передбачених ст. 173-2 КУпАП діянь залишається досить стабільною і становить 1,1 – 1,6%. За характером домінували факти вчинення психологічного насильства за ознакою статі; на другому місці – фізичного, на третьому – економічного.

Звісно, статистика не дає змоги оцінити зміст насильницьких проявів за ознакою статі. Тому додатково ми дослідили 525 постанов суду про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, винесених у 2020 році, що розміщені у відкритому доступі Єдиного державного реєстру судових рішень. Пошук постанов здійснювався з використанням ключових слів «за ознакою статі». Зі сформованого за пошуком масиву у чотирьох постановках була відсутня вказівка, який саме вид насильства вчинив правопорушник – домашнє або насильство за ознакою статі; 519 стосувались домашнього насильства, і лише у двох постановках йшлося про притягнення осіб до відповідальності саме за насильство за ознакою статі.

Однак, дослідивши матеріали цих справ, суди прийшли до висновку, що в діях осіб, які притягуються до відповідальності, відсутній такий елемент правопорушення як об'єктивна сторона. Так, суди вказали, що у представлених протоколах хоча і зазначено, що психологічне насильство було вчинене саме за ознакою статі, однак ні в самих протоколах, ні в заявах та поясненнях як правопорушників, так і постраждалих, немає жодної інформації про те, що нецензурна лайка та образливе чіпляння порушників були пов'язані зі статтю потерпілих, або поширеними в суспільстві звичаями чи традиціями (стереотипними уявленнями про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або були діями, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно.

З матеріалів адміністративної справи жодним чином не вбачається, що дії правопорушників завдали (або ледь не завдали) шкоди фізичному чи психічному здоров'ю постраждалих. Крім того, у своїх письмових поясненнях одна з постраждалих зазначала наступне: «Я вважаю, що даний чоловік вчинив хуліганство по відношенню до мене» та «Прошу притягнути ОСОБА_4 за хуліганство, керування водним човном без реєстрації та водійського посвідчення». Із вказаних пояснень випливає, що сама заявниця не оцінювала дії особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, як насильство за ознакою статі. Жодних доказів того, що правопорушники поводити себе з постраждалими, обґрунтовуючи свою поведінку ознаками гендерної дискримінації, адміністративні матеріали не містять. Відповідно суди дійшли висновку, що у діях винних вбачаються ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173 КУпАП – дрібне хуліганство⁵⁰.

Наведене дозволяє запропонувати для використання тест на ідентифікацію насильства за ознакою статі.

Тест на ідентифікацію насильства за ознакою статі

	так	ні
1 Чи є вчинене актом поведінки у виді дії або бездіяльності?	☐	☐
2 Чи є вчинене протиправним (чи порушує воно права або свободи іншої людини)?	☐	☐
3 Чи вчинене воно свідомо, умисно?	☐	☐
4 Чи застосоване воно особою, яка має перевагу (вікову, фізичну, психологічну, у статусі тощо) над постраждалою?	☐	☐
5 Чи вважається ця поведінка жорстокою і несправедливою?	☐	☐
6 Чи здійснена ця поведінка всупереч або поза волею потерпілої особи?	☐	☐
7 Чи завдана постраждалій особі фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання?	☐	☐
8		
a) Чи спрямований цей акт поведінки проти особи через її приналежність до жіночої або чоловічої статі?	☐	☐
b) Або чи спрямований він проти особи через поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків)?	☐	☐
c) Або чи стосується він переважно осіб певної статі або чи зачіпає їх непропорційно?	☐	☐
9		
a) Чи вчинений цей акт поведінки у приватному житті людини?	☐	☐
b) Або чи вчинений він у професійному, суспільному, громадському житті жінок і чоловіків?	☐	☐
c) Або чи вчинений він безпосередньо або з потурання посадових осіб стосовно жінок чи чоловіків, які перебувають під їх владою?	☐	☐

Відповіді «так» на питання 1-7 та хоча б один підпункт у питаннях 8 і 9 свідчать про те, що вчинене є насильством за ознакою статі.

Відповіді на питання 8 і 9 дозволяють деталізувати форми і види насильства за ознакою статі. Зокрема, відповідь «так» на питання 8а свідчить про те, що вчинене є насильством, спрямованим проти особи через її стать, як-от торгівля людьми, протиправні дії сексуального характеру або вчинені на ґрунті ненависті; на питання 8б – про вчинення гендерно зумовленого насильства.

Відповідь «так» на питання 9а свідчить про те, що вчинене є домашнім насильством; на питання 9б – насильством, яке має місце у суспільстві в цілому; на питання 9в – насильством, яке чинить чи виправдовує держава.

50 Постанова Лисичанського міського суду Луганської області від 24.07.2020 р. по справі 415/4228/20, номер провадження 3/415/1140/20. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90653564>; Постанова Щорського районного суду Чернігівської області від 25.08.2020 р. по справі № 749/695/20, номер провадження 3/749/334/20. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91137719>

2.2. Оцінка ризиків продовження та повторного вчинення насильства за ознакою статі, заходи впливу на кривдника та притягнення його до відповідальності

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачає, що суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, приймають ті чи інші рішення на основі оцінки ризиків продовження чи повторного вчинення насильства за ознакою статі, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи, а саме:

- реагування суб'єктів на факти вчинення насильства за ознакою статі здійснюється відповідно до компетенції та з урахуванням оцінки ризиків, що загрожують постраждалій особі (ст. 21-7);
- на підставі оцінки ризиків суд приймає рішення про видачу (продовження) обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису (ст. 21-5);
- на основі оцінки ризиків складається програма для кривдника (ст. 1).

Проте якоїсь науково обґрунтованої методики, за якою суб'єкти могли б здійснювати оцінку ризиків продовження чи повторного вчинення насильства за ознакою статі, на сьогодні не існує.

Зокрема, у наказі Мінсоцполітики України «Про затвердження Типової програми для кривдників» хоча й зазначено, що «Цією Типовою програмою передбачено комплекс заходів за результатами оцінки ризиків, спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової,

неагресивної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до власних вчинків та їхніх наслідків, до виконання батьківських обов'язків, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків»⁵¹, однак жодної вказівки, яким є порядок цієї оцінки ризиків, хто її повинен робити, яким чином різний рівень ризиків враховується у програмі цей наказ не містить. Аналіз рішень судів, розміщених у базі Єдиного реєстру судових рішень показав, що за період 2019 – 2021 років жодна особа за вчинення насильства за ознакою статі для проходження програми для кривдників направлена не була.

Виносячи рішення про видачу (продовження) обмежувального припису, суди орієнтуються на викладені у заяві обставини, що свідчать про необхідність видачі судом обмежувального припису, та докази, що їх підтверджують (ст. 350-4 ЦПК)⁵². Відповідно завдання визначення факторів ризику та пошуку доказів на їх підтвердження покладається на саму постраждалу особу, яка повинна переконати суд у тому, що їй загрожує небезпека, і через це вона потребує захисту.

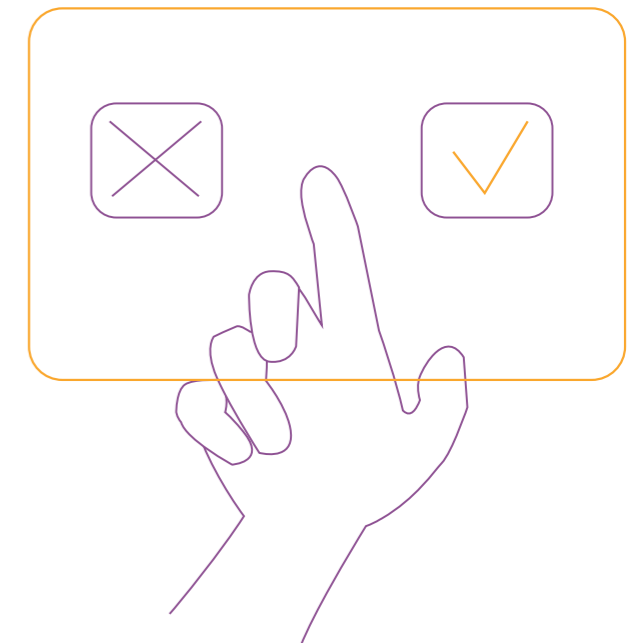
Згідно наявних статистичних даних протягом 2019 та 2020 років в Україні судами було розглянуто відповідно 537 та 750 справ щодо винесення обмежувального припису із ухваленням рішення. Проте наразі статистична звітність не містить розподілу даних з приводу якого виду насильства звертались

постраждалі особи: домашнього або насильства за ознакою статі. Саме тому нами був додатково здійснений аналіз рішень щодо винесення обмежувальних приписів, тексти яких розміщені у вільному доступі у базі Єдиного реєстру судових рішень. Він показав, що практично усі рішення стосувались справ, пов'язаних з домашнім насильством. Лише у двох випадках мова йшла про правопорушення за ознакою статі: в одному йшлося про непристойні та такі, що носять сексистський характер вислови клієнта стосовно працівниці юридичної компанії, а також погроз їй позбавленням адвокатського свідоцтва у разі, якщо вона не погодиться працювати у нього на підприємстві⁵³. У другому – про публічні грубі прояви в поведінці, образи, явно несправедливі звинувачення, знуцання, присоромлення, апелювання до стійких соціальних та гендерних стереотипів з боку депутатки Кременчуцької міської ради стосовно директора комунального підприємства⁵⁴. І у першому, і у другому рішенні суди дійшли висновку, що заявники не довели суду наявності реального ризику повторення відповідних дій щодо них в майбутньому, крім того, на час розглядів справ контактів та спілкування між зазначеними особами не відбувається.

Єдиний вітчизняний нормативно-правовий документ, який затверджує порядок проведення оцінки ризиків вчинення насильства – це наказ Мінсоцполітики України та МВС України від 13.03.2019 р. № 369/180⁵⁵, але він стосується лише випадків домашнього насильства і, відповідно, для випадків насильства за ознакою статі, які були описані у першому розділі цього дослідження, не може бути застосований.

Вчинення насильства за ознакою статі згідно з українським законодавством вважається протиправним діянням, відповідно винна особа може бути притягнута до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення містить спеціальну норму, яка, серед іншого, передбачає відповідальність за насильство за ознакою статі, а саме: ст. 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування».

51 Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типової програми для кривдників» від 01.10.2018 р. № 1434. (зі змінами від 28.12.2021) – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>

52 Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

53 Постанова Харківського апеляційного суду від 03.03.2021 р. по справі № 642/1286/19, номер судового провадження 22-ц/818/1785/21. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95476043>

54 Рішення Кременчуцького районного суду Полтавської області від 11.09.2020 р. по справі № 524/8475/19, номер судового провадження 2-о/536/19/20. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93739490>

55 Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» від 13.03.2019 р. № 369/180. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>

Відомча статистична звітність Національної поліції України містить таку інформацію щодо адміністративної практики за вказаною статтею:

Таблиця 2.2

Адміністративна практика щодо вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування (ст. 173-2 КУпАП) за 2018 – 2021 роки

	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Виявлено осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП	73261	76186	96257	104928
з них за вчинення насильства за ознакою статі	1056 (1,44%)	1513 (1,99%)	1401 (1,46%)	1763 (1,68%)
у т.ч.: осіб жіночої статі	78	132	130	152
неповнолітніх	1	4	6	2
За результатами розгляду адмін. правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП, за вчинення насильства за ознакою статі застосовано стягнення:				
кількість осіб, які оштрафовані	453	739	623	731
сума накладеного штрафу, грн.	89827	162429	130812	173529
у т.ч.: стягнуто штраф на суму, грн.	12940	18870	13430	7772
кількість осіб, до яких застосовано стягнення у вигляді громадських робіт			47	66
кількість осіб, які піддані адміністративному арешту	30	36	22	25
Закрито адмін. справ у зв'язку зі звільненням від відповідальності за ст.ст. 21, 22 КУпАП	79	144	99	150

Як видно з наведених даних, за досліджений період часу поліцією щорічно виявлялись від однієї до тисячі семисот кривдників, стосовно яких були складені протоколи за вчинення насильства за ознакою статі. З їх числа особи жіночої статі становлять приблизно 9%. Як видно з наведених даних, за вказаний період поліцією складались від однієї до півтори тисячі протоколів за вчинення насильства за ознакою статі; за результатами розгляду цих справ практично до половини винних було застосовано стягнення у вигляді штрафу. При чому його ефективність викликає

обґрунтовані сумніви, оскільки, наприклад, у 2021 році було стягнуто лише 4,5% від загальної суми накладеного штрафу. Ми також узагальнили та проаналізували статистичних даних щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП (див. табл. 2.3), і у зв'язку з зауважимо, що наявна звітність судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення містить лише узагальнені дані за цією статтею, тому виділити, скільки з них стосувались насильства за ознакою статі, наразі неможливо⁵⁶.

56 Розгляд справ про адміністративні правопорушення. – URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/nasilstvo_21

Таблиця 2.3

Розгляд судами першої інстанції справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, за 2018 – 2021 роки

	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Кількість справ за ст. 173-2 КУпАП, що надійшло у звітному періоді	102550	108791	124770	137018
Кількість осіб, щодо яких розглянуто справи про накладення адміністративних стягнень	78932	50580	62360	71686
з них накладено стягнення у виді:				
попередження	48	19	41	23
штраф	36700	44091	55473	64812
громадські роботи	8106	4859	5277	5332
адміністративний арешт	1849	1611	1569	1519
суспільно корисні роботи	2			

Проте пошук серед знайдених в базі Єдиного державного реєстру судових рішень 348 тисяч постанов суду щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП із застосуванням вторинного розподілу вказаних матеріалів не виявив жодної постанови, за якою були б притягнуті до відповідальності винні у вчиненні насильства за ознакою статі.

За вчинення більш суспільно небезпечних діянь винний може бути притягнений до кримінальної відповідальності. Кримінальний кодекс України містить спеціальну норму – ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». Відповідно до цієї статті, злочинними вважаються:

1 Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми

релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- 2 Ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою;
- 3 Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки.

Наявна статистична звітність так само містить лише узагальнені дані щодо кримінальних правопорушень, передбачених цією статтею, без розподілу.

Таблиця 2.4

Загальні відомості про кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 161 КК та результати їх досудового розслідування, за період з 2018 по 2021 роки

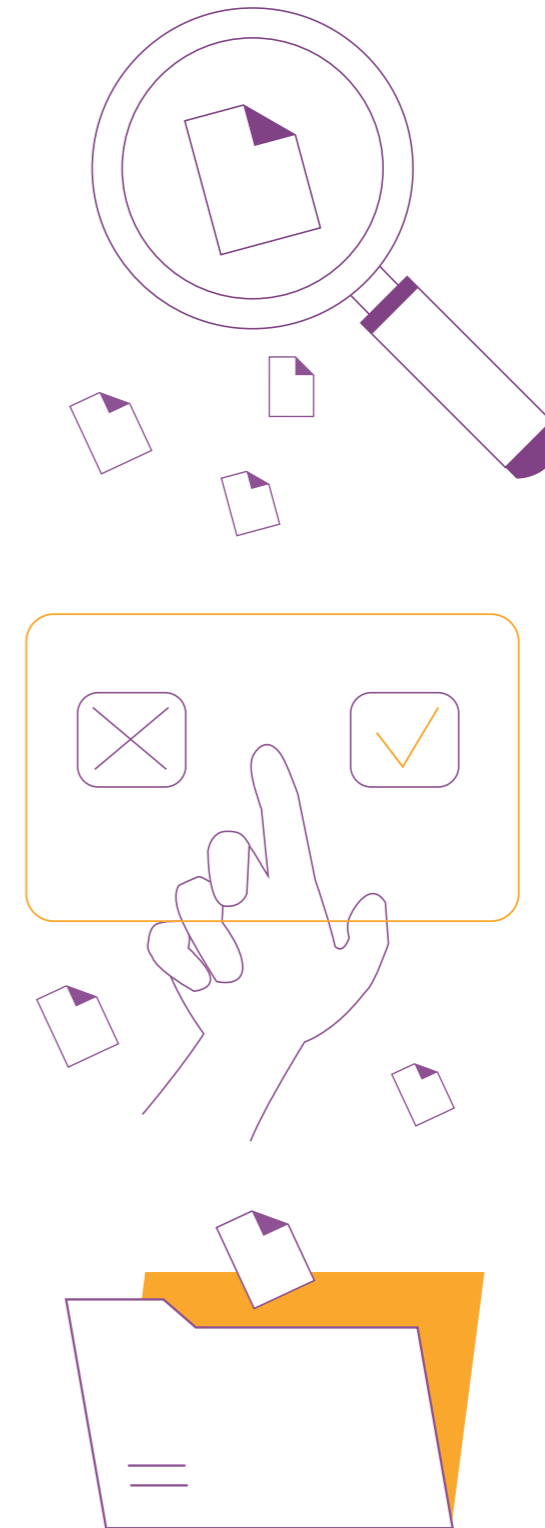
	2018	2019	2020	2021
Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	99	98	97	95
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	7	4	7	10
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	4	1	5	9

На момент проведення нашого дослідження Єдиний державний реєстр судових рішень містив 150 рішень, винесених за вказаною статтею у 2018 – 2020 роках. Із них 10 вироків та 140 ухвал. Вивчення текстів винесених вироків показало, що шість з них стосувались порушення рівноправності громадян та насильницьких дій через їх національну та релігійну приналежність, два – вчинення дій, спрямованих на приниження національної честі та гідності громадян України, один – обмеження прав потерпілої особи на працю за ознаками її політичних, та інших, зокрема світоглядних переконань і ще один – розпалювання національної расової ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності певних етнічних та расових груп, поєданого з насильством. Вироків або інших судових рішень, у яких би йшлося про щодо вчинення злочину, пов'язаного із вчиненням насильства за ознакою статі, не виявлено.

Окрім зазначеної статті, діяння, що належать до проявів насильства за ознакою статі, можуть бути кваліфіковані за іншими нормами КК України (наприклад, ст. 152 «Зґвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство», ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації», ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 115 «Умисне вбивство» тощо). Крім того, стаття 67 «Обставини, які обтяжують покарання» передбачає, що при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, серед іншого визнаються:

«3) вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності».

Проте проведений нами аналіз матеріалів, розміщених у базі Єдиного державного реєстру судових рішень, не виявив жодного вироку, який би вказував на вчинення кримінального правопорушення на ґрунті статевої приналежності.

3

ЗАХИСТ ТА ПОСЛУГИ ДЛЯ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ

3.1. Міжнародні стандарти недопущення гендерно зумовленого насильства, захисту та підтримки жертв насильства

Основним джерелом, в якому зібрано найбільш повний перелік заходів, спрямованих на захист осіб, постраждалих від гендерно зумовленого насильства, а також надання їм відповідних послуг на сьогодні є Стамбульська Конвенція. На рівні загальних заходів державам пропонуються такі стратегічні напрямки:

- 1 врахування й спрямування вжитих заходів на особливі потреби осіб, які стали вразливими внаслідок особливих обставин (ст. 12);
- 2 заходи для заохочення змін у соціальних і культурних моделях поведінки жінок та чоловіків з метою викорінення упереджень, звичаїв, традицій та всіх інших практик, які ґрунтуються на ідеї неповноцінності жінок або на стереотипних ролях жінок та чоловіків (ст. 12);
- 3 законодавчі та інші заходи для запобігання всім формам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, будь-якою фізичною або юридичною особою (ст. 12);
- 4 заходи для заохочення всіх членів суспільства, особливо чоловіків і хлопців, активно сприяти запобіганню всім формам насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, заходи для заохочення програм та діяльності для надання жінкам самостійності (ст. 12);
- 5 заохочення або проведення на регулярній основі та на всіх рівнях кампаній або програм з підвищення обізнаності та розуміння серед широкої громадськості різних проявів усіх форм насильства їхніх наслідків для дітей, а також потреби в запобіганні такому насильству (в співробітництві з національними установами з прав людини, органами з питань забезпечення рівності, громадянським суспільством, неурядовими організаціями) (ст. 13);
- 6 поширення серед широкої громадськості інформації про заходи, доступні для запобігання актам насильства (ст. 13);
- 7 здійснення, де це доречно, необхідних кроків для включення адаптованого до рівня розвитку учнів навчального матеріалу з таких питань, як рівність між жінками та чоловіками, нестереотипні гендерні ролі, взаємна повага, вирішення конфліктів у міжособистісних стосунках без застосування насильства, насильство стосовно жінок за гендерною ознакою та право на особисту цілісність, у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання. Заохочення такого підходу у неформальних навчальних структурах, а також у спортивних, культурно-дозвіллевих структурах і в засобах масової інформації (ст. 14);
- 8 належна підготовка для відповідних спеціалістів, які займаються жертвами або особами, що вчинили будь-які акти гендерного насильства, з питань недопущення та виявлення такого насильства, забезпечення рівності між жінками та чоловіками, потреб і прав жертв, запобігання повторної віктимізації, а також зі скоординованого міжвідомчого співробітництва (ст. 15);
- 9 законодавчі або інші заходи (в тісному співробітництві зі спеціалізованими службами підтримки жертв) для: 1) запровадження або підтримки програм, спрямованих на навчання осіб, що вчинили домашнє насильство, ненасильницькій поведінці в міжособистісних стосунках з метою запобігання подальшому насильству та зміни насильницьких манер поведінки; 2) запровадження або підтримки лікувальних програм, спрямованих на профілактику рецидивів з боку правопорушників, зокрема з боку осіб, що вчинили статеві злочини (ст. 16);

Крім того, Стамбульська Конвенція з метою захисту і підтримки жертв насильства пропонує національним урядам вжити необхідних законодавчих та інших заходів для:

- 1 забезпечення існування належних механізмів здійснення ефективного співробітництва між усіма відповідними державними органами (судовими органами, прокуратурою, правоохоронними органами, місцевими та регіональними органами, НУО та ін.) для захисту й підтримки жертв і свідків усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції; забезпечення послуг, надання яких не повинно залежати від готовності жертви висунути обвинувачення або свідчити проти будь-якого правопорушника (ст. 18);
- 2 забезпечення цих служб необхідними ресурсами, підготовленими спеціалістами, які б направляли жертв до належних служб, а також для забезпечення того, щоб жертви отримували відповідну та своєчасну інформацію про доступні служби підтримки та правові заходи мовою, яку вони розуміють (ст. 19);
- 3 забезпечення доступу жертв до служб, які допомагають їм відновитися після насильства (юридичні та психологічні консультації, фінансова допомога, надання житла, навчання, підготовка та допомога в пошуку роботи) (ст. 20);
- 4 забезпечення доступу жертв до служб охорони здоров'я та соціальних служб (ст. 20);
- 5 надання інформації та доступу до застосовуваних регіональних і міжнародних індивідуальних (колективних) механізмів скарг; заохочення чіткої та продуманої допомоги жертвам у поданні будь-яких таких скарг (ст. 21);
- 6 забезпечення або організації, з дотриманням належного географічного розподілу, невідкладних, коротко- і довгострокових спеціалізованих служб підтримки будь-якій жертві, що піддається будь-яким актам насильства (ст. 22);
- 7 створення відповідних, легкодоступних притулків у достатній кількості для надання безпечного розміщення жертв, особливо жінок та їхніх дітей, та надання їм дієвої допомоги (ст. 23);
- 8 запровадження загальнодержавних цілодобових (24/7) безоплатних телефонних ліній допомоги для надання консультацій абонентам, конфіденційно або з належним урахуванням їхньої анонімності, стосовно всіх форм насильства (ст. 24);
- 9 забезпечення створення відповідних легкодоступних консультативних центрів допомоги жертвам згвалтування або сексуального насильства в достатній кількості для забезпечення медичної та судово-медичної експертизи, підтримки у випадку травм і надання консультацій жертвам (ст. 25);
- 10 забезпечення того, щоб під час надання захисту та послуг з підтримки жертв належно враховувалися права та потреби дітей-свідків усіх форм насильства (ст. 26);
- 11 заохочення будь-якої особи-свідка вчинення актів насильства або особи, яка має обґрунтовані підстави вважати, що такий акт може бути вчинено або що очікуються подальші акти насильства, повідомляти про це компетентним організаціям або органам (ст. 27);
- 12 забезпечення того, щоб правила конфіденційності, які покладаються національним законодавством на певних спеціалістів, не становили перешкоди стосовно можливості, за певних умов, їхнього повідомлення компетентним організаціям або органам, якщо в них є обґрунтовані підстави вважати, що вчинено тяжкий акт насильства або що очікуються подальші тяжкі акти насильства (ст. 28);
- 13 забезпечення жертв належними засобами цивільно-правового захисту стосовно правопорушника або державних органів, які не виконали свого обов'язку вжити необхідних запобіжних або захисних заходів у межах своїх повноважень (ст. 29); забезпечення того, щоб жертви мали право вимагати компенса-

цію від осіб, що вчинили будь-яке з правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції (ст. 30);

- 14 забезпечення того, щоб під час визначення опіки та прав на відвідування дітей до уваги бралися випадки насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, а здійснення будь-яких прав на відвідування або опіку не ставило під загрозу права та безпеку жертви або дітей (ст. 31);
 - 15 забезпечення того, щоб шлюби, укладені під примусом, могли бути оскаржені, анульовані або розірвані без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву (ст. 32);
 - 16 забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка призводить до тяжкого порушення психічної цілісності шляхом примушування або погроз, було криміналізовано (ст. 33);
 - 17 забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку, було криміналізовано (ст. 34);
 - 18 забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає у вчиненні актів фізичного насильства проти іншої особи, було криміналізовано (ст. 35);
 - 19 забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. Положення цього пункту має також застосовуватися до актів, учинених проти колишнього чи теперішнього подружжя або партнерів, як це визнається національним законодавством. Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення осо-
- би, отриманого в контексті супутніх обставин (ст. 36);
- 20 забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в примушуванні дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано (ст. 37);
 - 21 забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в заманюванні дорослого або дитини на територію сторони або держави іншої, ніж та, в якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано (ст. 37);
 - 22 забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) видалення, інфібуляція або здійснення будь-якого іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора; б) примушування жінки до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «а», або схилення її до цього; с) підбурювання, примушування дівчини до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «а», або схилення її до цього (ст. 38);
 - 23 забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) проведення абортів жінці без її попередньої та інформованої згоди; б) проведення хірургічного втручання, метою або наслідком якого є припинення здатності жінки до природної репродукції без її попередньої та інформованої згоди або розуміння процедури (ст. 39);
 - 24 забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції (ст. 40);

- 25** визнання правопорушенням умисно вчиненого пособництва або підбурювання у вчиненні будь-якого з правопорушень, установлених відповідно до статей 33, 34, 35, 36, 37, пункту «а» статті 38 та статті 39 цієї Конвенції (ст. 41);
- 26** встановлення правопорушеннями умисно вчинених замахів на вчинення правопорушень, установлених відповідно до статей 35, 36, 37, пункту «а» статті 38 та статті 39 цієї Конвенції (ст. 41);
- 27** забезпечення того, щоб у кримінальному провадженні, розпочатому після вчинення будь-якого з актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, культура, звичаї, релігія, традиція або так звана «честь» не розглядалися як виправдання таких актів. Це охоплює, зокрема, заяви про те, що жертва порушила культурні, релігійні, соціальні чи традиційні норми або звичаї належної поведінки (ст. 42);
- 28** заборони на обов'язкові альтернативні процеси з вирішення спорів, у тому числі посередництво та примирення, стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції (ст. 48);
- 29** забезпечення того, щоб у разі винесення рішення про сплату штрафу належним чином ураховувалася здатність правопорушника виконати свої фінансові зобов'язання перед жертвою (ст. 48);
- 30** забезпечення того, щоб відповідальні правоохоронні органи негайно та належним чином реагували на всі форми насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, шляхом надання належного та невідкладного захисту жертвам; негайно та належним чином здійснювали запобігання всім формам насильства, а також захист від усіх таких форм, у тому числі застосування профілактичних оперативних заходів та збір доказів (ст. 50);
- 31** забезпечення того, щоб оцінка летального ризику, серйозності ситуації та ризику повторення насильства здійснювалася всіма відповідними органами для управління ризиком та, якщо необхідно,

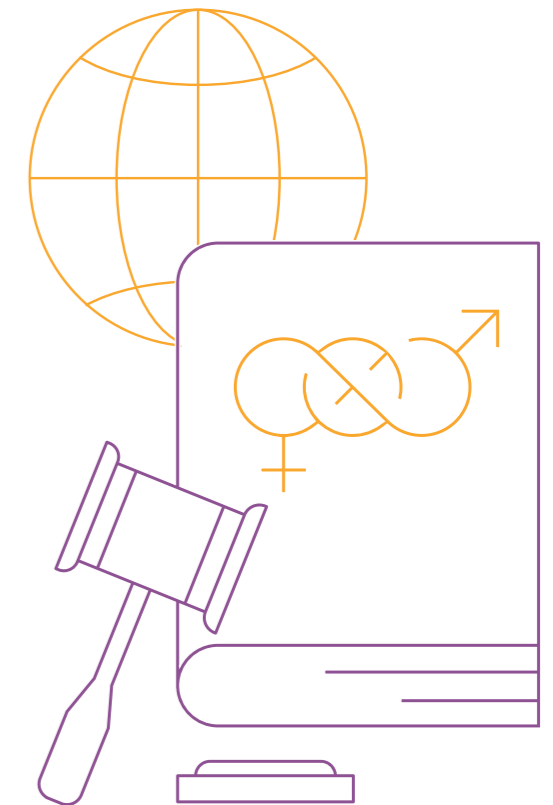
для забезпечення скоординованої безпеки та підтримки. Оцінка ризику має належним чином ураховувати на всіх стадіях розслідування та застосування захисних заходів те, що особи, які вчинили акти насильства, мають вогнепальну зброю або мають доступ до неї (ст. 51);

- 32** забезпечення того, щоб компетентним органам надавалися повноваження видавати приписи в ситуаціях безпосередньої небезпеки про те, щоб особа, що вчинила домашнє насильство, звільнила місце проживання жертви або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, на достатній період, та заборонити правопорушнику заходити до місця проживання жертви або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, або контактувати з жертвою або особою, яка знаходиться в ситуації ризику (ст. 52);
- 33** забезпечення того, щоб належні обмежувальні або захисні приписи були доступними для жертв усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції, а також: доступними для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на жертву; виданими на певний період або до їхньої зміни чи зняття; у разі необхідності виданими на основі ex parte, що має негайну дію; доступними незалежно від іншого правового провадження або на додаток до нього; дозволені бути представленими в подальшому правовому провадженні (ст. 53);
- 34** забезпечення того, щоб у будь-якому цивільному або кримінальному провадженні докази, які стосуються історії сексуальних стосунків та поведінки жертви, дозволялися тільки тоді, коли це є суттєвим і необхідним (ст. 54);

- 35** захисту прав та інтересів жертв, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та судового провадження, зокрема шляхом:
- забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх сімей та свідків від погроз, помсти та повторної віктимізації;
 - забезпечення інформування жертв, принаймні у випадках, коли жертви та сім'ї можуть бути в небезпеці, коли правопорушник утік або його звільнено тимчасово чи остаточно;
 - інформування їх згідно з умовами, передбаченими національним законодавством, про їхні права й послуги, які їм може бути надано, та про наслідки розгляду їхньої заяви, обвинувачень, загальний розвиток розслідування та провадження, їхню роль у цьому, а також результат розгляду їхньої справи;
 - надання жертвам можливості в спосіб, що відповідає процесуальним нормам національного законодавства, бути вислуханими, подавати докази та викладати безпосередньо або через посередника свої думки, потреби й стурбованості, а також щоб такі думки, потреби й стурбованості були розглянуті;
 - забезпечення жертв належними послугами підтримки для представлення та врахування належним чином їхніх прав й інтересів;
 - забезпечення того, щоб могли бути прийняті заходи для захисту приватного життя та репутації жертви;
 - забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в приміщеннях суду та правоохоронних органів, де це можливо;
 - надання жертвам незалежних та компетентних перекладачів, коли жертви є учасниками провадження або коли вони подають докази;

- надання можливості жертвам давати свідчення відповідно до норм, передбачених національним законодавством, у залі суду без особистої присутності або принаймні без присутності ймовірного правопорушника, особливо шляхом використання відповідних комунікаційних технологій, де це можливо (ст. 56);

Умовно можна визначити, що статті 12-16 Конвенції стосуються переважно заходів профілактики гендерно зумовленому насильству, а статті 18-28 містять заходи підтримки жертв насильства. Окремим блоком можна вказати статті 29-56 як такі, що присвячені заходам правового захисту жертв насильства.

3.2. Відповідність норм щодо захисту та підтримки постраждалих осіб, передбачених українським законодавством, положенням Стамбульської конвенції

Національне законодавство, як вже було зазначено, не оперує терміном **«гендерно зумовлене насильство»** закріплюючи натомість **«запобігання насильству за ознакою статі»** як систему заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо насильства за ознакою статі, його причин і наслідків, на формування нетерпимого ставлення до насильства за ознакою статі, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються»⁵⁷.

Окремі огляди попередніх років (2017) фіксують вкрай критичну оцінку експертами неурядового сектору стану справ у сфері запобігання гендерно зумовленому насильству:

«В Україні немає узагальненої статистики щодо гендерно-обумовленого насильства, а система обліку випадків насильства та формування статистичних даних не відповідає мінімальним стандартам попередження та реагування на гендерно-обумовлене насильство. В Україні немає єдиного міжвідомчого документа, який би забезпечував співпрацю і взаємний обмін інформацією

між відомствами, відповідальними за запобігання та реагування на випадки гендерно-обумовленого насильства. Через це на національному та місцевому рівнях немає ефективної системи перенаправлення постраждалих.

... Постраждали від гендерно-обумовленого насильства мають обмежений доступ до медичної, соціальної та правової допомоги. Державним органам, які мають попереджати гендерно-обумовлене насильство, бракує кваліфікованих фахівців та фінансових ресурсів, зокрема на спеціальні реабілітаційні програми.

... уповноважені органи влади не здійснюють належного документування

гендерно-обумовленого насильства, не проводять аналізу доступної інформації та не формують доказової бази для органів національної та міжнародної юстиції»⁵⁸.

Національний паралельний звіт (2019) з виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій, підготовлений за підтримки 40 жіночих, феміністичних та дослідницьких НУО, також підтвердив широкий пласт проблем у запобіганні гендерно зумовленому насильству з боку органів влади:

«Суцільною прогалиною є надійні дані щодо гендерно-зумовленого насильства». (С. 8)

«...разом з тим насильство й сексуальні домагання щодо дівчат і жінок у закладах освіти та на робочих місцях, насильство в транспорті та в публічному просторі, а також характерні для посттоталітарної країни різноманітні види структурного насильства, як-от насильство з боку державних і недержавних корпоративних акторів – насильство з боку поліції, приватних корпорацій та організованих груп під час громадянських протистоянь («тітушок»), політичне насильство тощо – залишалися поза увагою держави і потребують належного реагування». (С.10)

«У 2013 р. уряд прийняв Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, а також План на виконання цієї стратегії. На жаль, обидва документи залишаються гендерно-сліпими. Заходи протидії дискримінації жінок ромів не виділені окремо, хоча жіночі ромські правозахисні організації виділяють ... вищий рівень ранніх шлюбів дівчат ромів у порівнянні з представниками інших національностей, що призводить до припинення навчання і ранніх вагітностей. Водночас проблема домашнього насильства в ромських родинах та спеціальних ромських судів є закритою і навіть не обговорюється ні на державному рівні, ні представниками громадських організацій». (С. 12)

«Як зазначалось вище, права жінок-ЛБТІК є «невидимими» для законодавства України. Відсутні законні засоби зареєструвати шлюб або партнерські відносини, що впливає на право отримання опіки над спільними дітьми, захисту прав в суді. Закон щодо протидії домашньому насильству не містить засобів захисту жінок в одностатевих партнерствах. Мирні зібрання за права людей ЛБТІК стають об'єктами нападів організованих груп, які поліція кваліфікує як хуліганство, а не злочини на ґрунті гомофобії та трансфобії. Це є порушенням права на ми

рні зібрання та свободу самовираження. Активістки вказують на випадки дискримінації за ознакою сексуальною орієнтації на робочому місці та на часті випадки сексуальних домагань на роботі щодо лесбійок, бісексуальних та трансгендерних жінок». (С. 12)

Питання насильства з боку державних інституцій є «...повністю невивченими і не є у фокусі державної політики з протидії насильству за ознакою статі. Феміністські дослідниці та правозахисниці вважають, що необхідно почати їх вивчення, в зв'язку з високою актуальністю для України». (С. 41)⁵⁹

Протягом 2018–2021 років в Україні в цілому достатньою мірою розроблена законодавча база у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі та надання постраждалим медичної, соціальної, психологічної, правової допомоги і послуг, яка включає близько тридцяти нормативно-правових актів і продовжує розвиватися. Проведений нами під час цього дослідження аналіз положень цих нормативних актів дозволяє констатувати таке. На сьогоднішній день положення законів, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, указів Президента України, низки відомчих наказів кореспондують з переважною більшістю положень Стамбульської Конвенції в частині профілактики гендерно зумовленого насильства та підтримки жертв насильства (статті12-24). Забезпечуючи виконання цих положень, українська нормативна база передбачає заходи, спрямовані на увесь спектр гендерно зумовленого насильства: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, сексуальні злочини та сексуальні домагання, торгівля людьми. Одночасно як суб'єкти профілактики та підтримки розглядаються не лише жінки та чоловіки, а також діти, особи з інвалідністю, вагітні жінки, недієздатні особи, особи похилого віку, ВПО, учасники АТО / ООС та члени їх сімей.

57 Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

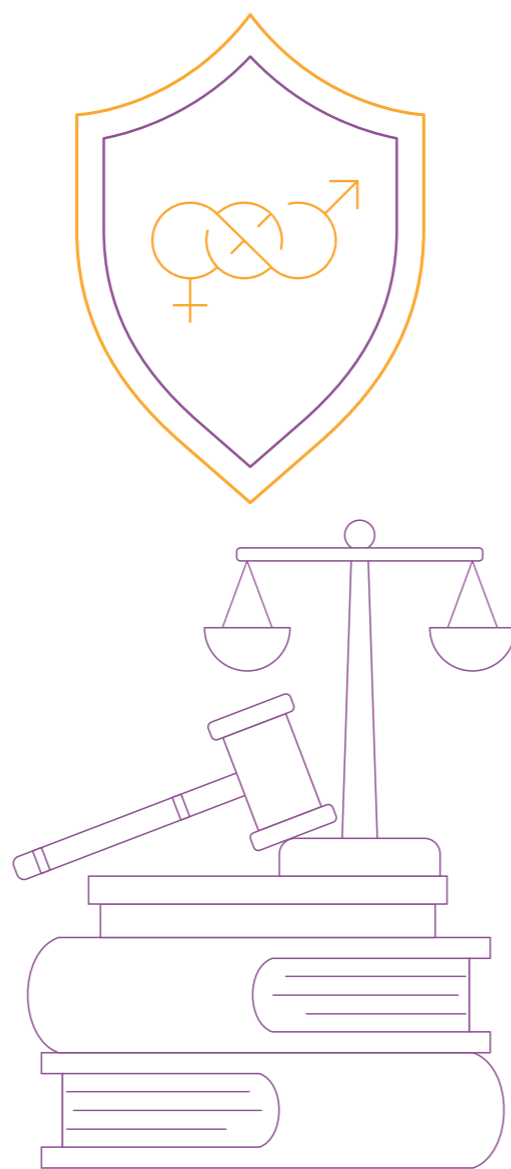
58 Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг.ред. В. Щербаченка, Г. Янкової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». - К., 2017. – 216 с. - С.9. – URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/110/uk/gon_151117.compressed.pdf

59 Пекін + 25: Паралельний звіт. Україна 2014-2019 : науково-виробниче видання / А.О.Ненька та ін.; за заг. ред. М.Кичоровсько-їКебало, М.М.Скорик, О.Б.Давліканової. Київ, ТОВ «Вістка», 2019. 80 с. – URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15878.pdf>

Разом з тим, на відміну від положень Стамбульської Конвенції, в українському законодавстві та правозастосовній практиці досі залишаються не реалізованими такі заходи:

- запровадження або підтримка лікувальних програм, спрямованих на профілактику рецидивів з боку правопорушників, зокрема з боку осіб, що вчинили статеві злочини (ст. 16);
- створення легкодоступних консультативних центрів допомоги жертвам зґвалтування або сексуального насильства для забезпечення медичної та судово-медичної експертизи, підтримки у випадку травм і надання консультацій (ст. 25);
- заохочення будь-якої особи-свідка вчинення актів насильства або особи, яка має обґрунтовані підстави вважати, що такий акт може бути вчинено або що очікуються подальші акти насильства, повідомляти про це компетентним організаціям або органам (ст. 27);
- відповідний порівняльний аналіз положень Стамбульської Конвенції (статті 29-56) та законодавства України дозволяє констатувати, що в сфері правового захисту жертв насильства очікують на своє вирішення такі питання:
- забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в заманюванні дорослого або дитини на територію сторони або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано (ст. 37);
- забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції (ст. 40);

- забезпечення того, щоб у будь-якому цивільному або кримінальному провадженні докази, які стосуються історії сексуальних стосунків та поведінки жертви, дозволялися тільки тоді, коли це є суттєвим і необхідним (ст. 54);
- захист прав та інтересів жертв, на всіх стадіях розслідування та судового провадження, зокрема шляхом забезпечення того, щоб могли бути прийняті заходи для захисту приватного життя та репутації жертви (ст. 56).

3.3. Види захисту та підтримки, передбачені для постраждалих осіб українським законодавством

Аналізуючи основні нормативні акти України в частині, яка дотична до положень Стамбульської Конвенції, можна виокремити такі основні види захисту та підтримки, передбачені для постраждалих від насильства за ознакою статі осіб.

- 1 Надання постраждалій особі інформації про її права та можливості їх реалізації зрозумілою їй мовою або через перекладача чи залучену третю особу, яка володіє мовою, зрозумілою для постраждалої особи. Цей захід передбачає, що кожен суб'єкт, до якого звернулась постраждала особа, повинен поінформувати її / її законного представника про їхні права та можливості реалізації таких прав. Проведене опитування 147 осіб, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі показало, що ними періодично оновлюються, роздруковуються та роздаються клієнтам пам'ятки про права постраждалих з вказівкою контактів органів і установ, до яких вони можуть звернутись. Проте ці пам'ятки розраховані в першу чергу на постраждалих від домашнього насильства. Респонденти зазначили, що якихось окремих пам'яток для постраждалих від насильства за ознакою статі у них не розроблялось.
- 2 Забезпечення постраждалим особам доступу до спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб та отримання соціальних послуг, які вони надають. Законодавство про надання соціальних послуг визначає, що насильство за ознакою статі є чинником, що може зумовити складні життєві обставини (п. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги») ⁶⁰. При цьому надавачі соціаль-

них послуг державного та комунального секторів надають їм послуги за рахунок бюджетних коштів незалежно від доходу постраждалої (ст. 2 цього ж Закону). Відповідно до Класифікатора соціальних послуг, затвердженого наказом Мінсоцполітики України «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» від 23.06.2020 р. № 429 ⁶¹, **постраждалі від насильства за ознакою статі як особи, які перебувають у складних життєвих обставинах, відповідно до їх потреб можуть отримати такі послуги:**

код 001.0

інформування (як особи / сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, далі – СЖО);

код 002.0

Консультавання (як особи / сім'ї, які перебувають у СЖО);

код 002.1

Консультативний кризовий телефон (як особи / сім'ї, які перебувають у СЖО);

код 003.0

Посередництво (як особи / сім'ї, які перебувають у СЖО);

код 004.0

Представництво інтересів (як особи / сім'ї, які перебувають у СЖО);

код 007.0

Соціальна профілактика (як особи / сім'ї, які перебувають у СЖО);

код 010.1

Соціальний супровід сімей / осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (як особи / сім'ї, які перебувають у СЖО);

60 Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

61 Наказ Мінсоцполітики України «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» від 23.06.2020 р. № 429. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>

код 011.0

Соціальний супровід при працевлаштуванні та на робочому місці (як особи, які не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, перебувають у складних життєвих обставинах, бажають працевлаштуватися).

Для сіб, постраждалих від домашнього насильства, цим Класифікатором передбачено ще декілька видів послуг, які вони можуть отримати, а саме:

код 005.0

Надання притулку;

код 012.0

Екстрене (кризове) втручання;

код 017.2

Соціально-психологічна реабілітація.

Проте для постраждалих від насильства для ознакою статі ці послуги чомусь не передбачені.

При цьому, відповідно до згаданого наказу, вказаний Класифікатор призначений для обов'язкового застосування суб'єктами системи надання соціальних послуг при плануванні надання соціальних послуг, проведенні їх обліку та фінансування, залученні недержавних надавачів соціальних послуг до їх безпосереднього надання та проведенні відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи. А отже, з формальних підстав, постраждали від насильства за ознакою статі позбавлені права отримати такі важливі для них послуги, як притулок, екстрене (кризове) втручання та соціально-психологічна реабілітація.

До речі, варто нагадати, що перші мобільні бригади соціально-психологічної

допомоги постраждалим від насильства, які здійснюють екстрене (кризове) втручання, а також, за необхідності – перенаправляють постраждалих до притулку, були створені у 2015 р. за підтримки Фонду народонаселення ООН у співпраці з МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» у п'яти регіонах на Сході України саме для екстреного реагування на випадки гендерно зумовленого насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом⁶².

- 3** Надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб, особливо жінок з дітьми. Держава визначає, що безпека постраждалих він насильства за ознакою статі є першочерговим завданням. Отже, для захисту такої особи у випадку загрози її життю і здоров'ю передбачено можливість надання їй тимчасового притулку в утаємниченому місці. Завданням притулку для постраждалих осіб є не просто запропонувати їм місце безпечного тимчасового цілодобового перебування, але й надати комплексну допомогу (психологічні, соціально-побутові, соціально-медичні, інформаційні, юридичні та інші послуги) на основі оцінки потреб та індивідуального підходу до клієнток притулку з урахуванням віку, статі, стану здоров'я та соціального становища⁶³. Однак, як вказано вище, положення наказу Мінсоцполітики від 23.06.2020 р. № 429 суперечать вимогам Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 655.

- 4** Забезпечення постраждалим особам доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту, у тому числі шляхом надання безоплатної правової допомоги у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу». Якщо особи, постраждалі від насильства за ознакою статі, бажають притягти кривдників до відповідальності, застосувати до них обмежувальний припис, відшкодувати завдану насильством шкоду, для них передбачена можливість:

- звернутися до правоохоронних органів;
- звернутися до суду;
- отримати безоплатну правову допомогу (первинну і вторинну).

При цьому Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечують надання безоплатної правової допомоги постраждалим особам, у тому числі на базі загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, якщо постраждала особа не може відвідати такий Центр самостійно (ст. 13-1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», п. 52 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»⁶⁴.

- 5** Утворення цілодобового безоплатного кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей для забезпечення невідкладного реагування уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, інших органів державної влади

та органів місцевого самоврядування, визначених цим Законом, на випадки насильства за ознакою статі, надання консультацій щодо насильства за ознакою статі абонентам анонімно або з належним урахуванням вимог конфіденційності та захисту персональних даних. Постраждалі від насильства за ознакою статі, зокрема, сексуального насильства, не завжди мають можливість та рішучість звернутись безпосередньо до поліції або інших суб'єктів. Тому для надання невідкладних експертних рекомендацій і вказівок щодо безпеки реальним і потенційним постраждалим передбачено утворення цілодобового безоплатного кол-центру (ст. 13-2 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»). **Завданнями, які покладаються на кол-центр, серед іншого, є:**

- забезпечення належного реагування в межах компетенції на звернення громадян про факти насильства за ознакою статі;
- інформування та консультування з питань запобігання та протидії насильству за ознакою статі;
- заємодія із суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, відповідно до Порядку взаємодії;
- обмін інформацією із суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі⁶⁵.

62 Забезпечення діяльності мобільних бригад соціально-психологічної допомоги як спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства. Методичний посібник. – К.: 2020. – 190 с. – URL: http://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%9C%D0%91.pdf

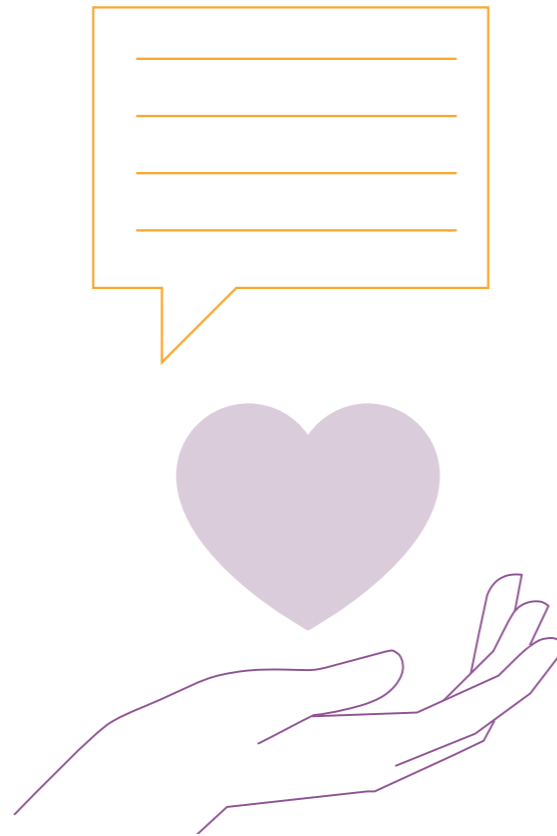
63 Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 655. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text>

64 Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>

65 Наказ Мінсоцполітики України від 11.12.2018 р. № 1852 «Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1458-18#Text>

Наразі такий кол-центр не створений. Натомість Кабінетом Міністрів України встановлено, що до початку функціонування державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» прийом звернень та повідомлень про / або від осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі, або про загрозу вчинення такого насильства проводить державна установа «Урядовий контактний центр» за номером телефону 15-47⁶⁶. У своєму виступі на розширеному засіданні Комісії з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків 22 квітня 2021 р., Міністр соціальної політики України Марина Лазебна вказала, що за перший рік роботи на цю «гарячу лінію» надійшло близько 29 тисяч звернень, у тому числі 10 тисяч – з питань домашнього насильства та насильства за ознакою статі⁶⁷.

Слід також зазначити, що відповідно до законодавства, допомога постраждалим особам надається за місцем звернення. Надання допомоги постраждалій особі не залежить від звернення такої особи до правоохоронних органів чи до суду та від її участі у кримінальному або цивільному провадженні (ст. 21-3 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»)⁶⁸. Проте проведене нами під час дослідження опитування 112 державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників у сфері соціального захисту населення показало, що вони не обізнані з тим, якою повинна бути процедура фінансового оформлення надання соціальних послуг постраждалим від насильства за ознакою статі з інших територіальних громад, у випадку, якщо такі особи звернулись би за отриманням послуг до підрозділів соціального захисту їх територіальної громади.

66 Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1369 «Деякі питання опрацювання звернень та повідомлень про / або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей, або про загрозу вчинення такого насильства». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-2020-%D0%BF#Text>

67 Марина Лазебна презентувала дорожню карту розвитку «гарячої лінії» 1547 з питань запобігання та протидії домашньому насильству, 22 Квітня 2021. – URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19948.html?PrintVersion>

68 Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1 Термін «гендерно зумовлене насильство» (gender-based violence) від самого початку отримав як синонім дефініцію «насильство щодо жінок», що згодом обумовило домінуюче до 2010-х рр. найбільш актуальне формулювання гендерно-вмотивованого насильства як: «... будь-який акт насильства, здійснений за ознакою статі, який завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, а також погрози здійснення таких актів, примус чи свавільне позбавлення волі як у громадському, так і в приватному у житті».⁶⁹

Проте з перебігом часу паралельно із розробленням терміну «гендер» та опрацюванням досвіду багатьох пост-конфліктних країн та багатосторонніх дискусій, міжнародні інституції дійшли висновку, що термін «гендерно зумовлене насильство» може бути сформульоване у значно більш широкому форматі:

«гендерно зумовлене насильство – загальний термін для «...будь-якого шкідливого вчинку, вчиненого проти волі людини, який базується на соціально приписуваних (гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками. Воно включає дії, що заподіюють фізичну, сексуальну чи психічну шкоду чи страждання, загрози таких дій, примус та інші форми позбавлення волі. Ці дії можуть відбуватися як публічно, так і приватно»⁷⁰.

2 На міжнародному рівні поступово усвідомлюється необхідність протидії гендерно зумовленому насильству як явищу, що створює загрози та ризики як представникам жіночої, так і чоловічої статі. Одночасно слід зазначити, що в

ряді країн були значно розширені рамки судового переслідування за дії, які сьогодні вважаються (згідно національного законодавства) формами гендерно зумовленого насильства:

«... застосування або погроза застосування фізичного, психологічного, сексуального, економічного, правового, політичного, соціального та інших форм контролю та/або насильства»⁷¹.

3 До діянь, які міжнародні документи визначають як види гендерно зумовленого насильства, можна віднести:

- фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави чи її агентів, незалежно від того, де це відбувається;
- дії, що завдають або можуть завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам; погрози здійснення таких актів;
- примус чи свавільне позбавлення волі у суспільному або в приватному у житті;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство в межах сім'ї або в межах будь-яких інших міжособистісних стосунків, незалежно від того, чи злочинець проживає або проживав в одному і тому ж самому приміщенні з жінкою;
- пособництво або підбурювання та замах на: вчинення фізичного, психологічного, сексуального насильства, переслідування, зґвалтування, примусового шлюбу, калічення жіночих статевих органів, примусового абортів і примусової стерилізації.

69 Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text

70 Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action. Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery, IASC 2015, p. 5. – URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2015-iasc-gender-based-violence-guidelines_lo-res.pdf

71 United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, 2016 Update. – URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/258703.pdf>

Більш детальний перелік таких діянь включає:

- вбивство; вбивство новонароджених дівчат;
- феміцид або гендерне вбивство жінок та дівчат;
- катування;
- зґвалтування між подружжям, постійними або випадковими партнерами та співмешканцями;
- інцест;
- насилля під час побачення;
- сексуальна експлуатація та жорстоке поводження з боку працівників гуманітарних служб;
- жорстоке поводження з особами похилого віку;
- обливання кислотою;
- удушення;
- штовхання;
- використання зброї;
- примусовий аборт;
- примусова стерилізація;
- допологовий відбір статі;
- примусове / насильницьке використання контрацептивів;
- примусові шлюби; дитячі шлюби;
- злочини, вчинені «в ім'я честі»;
- залишення без необхідної опіки;
- неналежне виконання обов'язків щодо опікуваних осіб;
- відмова в ресурсах, можливостях або послугах;
- викрадення людей;
- сексуальне поневолення;
- торгівля жінками з метою економічної експлуатації та сексуального туризму;

- булінг;
- контроль, примус, економічне насильство;
- загрози примусу та маніпуляцій;
- шантаж;
- переслідування: небажане спілкування, фізичне слідування, стеження у віртуальному світі, псування майна, залишення непомітних слідів контакту з особистими речами, дії, спрямовані на домашню тварину;
- насильство в Інтернеті: незаконні погрози, переслідування чи підбурювання до насильства, небажані, образливі чи сексуально відверті електронні листи чи повідомлення; обмін приватними зображеннями чи відео без згоди; неналежна поведінка у соціальних мережах.

В умовах збройного конфлікту експерти звертають увагу на існування та небезпечну поширеність наступних форм гендерно зумовленого насильства:

- групове зґвалтування;
- зґвалтування, систематичне зґвалтування;
- т. зв. «коригувальні зґвалтування» лесбійок ('corrective rape');
- сексуальне насильство з боку комбатантів щодо хлопців;
- сексуалізовані тортури чоловіків-військовополонених;
- зґвалтування сторонніми предметами (пістолети, ножі та ін.);
- катування із пошкодженням статевих органів або погроза вчинити такі дії; проникнення в анальний отвір та погроза проникнення сторонніми предметами; фізичне насильство;
- погроза зґвалтування; погроза вчинити сексуальне насильство щодо близьких та рідних;

- примус / вимушене спостереження за сексуальним насильством та катуванням із використанням сексуального насильства; обшук особами протилежної статі;
- примусова вагітність;
- примусовий аборт;
- примусова стерилізація, кастрація;
- примусове обрізання;
- примусове оголення або будь-яка інша форма сексуального насильства порівнянної тяжкості;
- обшук оголеної особи;
- непристойні коментарі сексуального характеру;
- примусове переміщення;
- примусовий набір хлопців у збройні формування;
- захоплення заручників; викрадення людей;
- торгівля людьми, торгівля людьми для цілей сексуальної та економічної експлуатації;
- сексуальна експлуатація;
- рабство, сексуальне рабство, сексуальне поневолення;
- примусова проституція;
- примусова неоплачувана робота;
- конфіскація грошей, майна або офіційних документів;
- приниження, образи, залякування, шантаж, словесні погрози;
- відмова трансгендерним особам у реєстрації як ВПО через те, що стаття у їхній документації не відповідає їх зовнішньому вигляду.

Наведений перелік є приблизним та не остаточним, тому кожна країна може розширювати його на підставі національного досвіду.

4 Запропоноване Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначення «насильства за ознакою статі» хоча й використовує конструкти, запроваджені низкою міжнародних документів, проте потребує перегляду та оновленого формулювання. Причинами для цього є таке:

- використання некоректного перекладу з англійської міжнародних документів в частині, що стосується термінів «гендерно зумовлене насильство»;
- відсутність у національній нормативній базі визначення «гендер» у відповідності до міжнародних документів, підписантом яких є Україна;
- відсутність зв'язку між трьома логічними компонентами: а) наявність у певної особи біологічної статі; б) сприйняття цієї особою певних соціальних ролей і функцій (гендерна самоідентифікація); в) насильство як реакція членів суспільства на результат сприйняття або несприйняття особою соціальних ролей і функцій, «запропонованих» суспільством (культурою, звичаями, традиціями);
- невизначеність усього кола діянь у прив'язці до біологічної статі постраждалої та її гендерної ідентифікації, що можуть підпадати під дію запропонованої дефініції.

5 Наразі існує явна недостатня обізнаність фахівців щодо основних положень, що стосуються виявлення та ідентифікації насильства за ознакою статі. У зв'язку з цим досить актуальними для них будуть додаткові роз'яснення та/або проходження окремого навчання. Наведене дозволяє запропонувати для використання такий тест на ідентифікацію насильства за ознакою статі:

1. Чи є вчинене актом поведінки у виді дії або бездіяльності?

2. Чи є вчинене протиправним (чи порушує воно права або свободи іншої людини)?

3. Чи вчинене воно свідомо, умисно?

4. Чи застосоване воно особою, яка має перевагу (вікову, фізичну, психологічну, у статусі тощо) над постраждалою?

5. Чи вважається ця поведінка жорстокою і несправедливою?

6. Чи здійснена ця поведінка всупереч або поза волею потерпілої особи?

7. Чи завдана постраждалій особі фізична, сексуальна, психологічна або економічна шкода чи страждання?

8:

а) Чи спрямований цей акт поведінки проти особи через її приналежність до жіночої або чоловічої статі?

б) Або чи спрямований він проти особи через поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків)?

в) Або чи стосується він переважно осіб певної статі або чи зачіпає їх непропорційно?

9:

а) Чи вчинений цей акт поведінки у приватному житті людини?

б) Або чи вчинений він у професійному, суспільному, громадському житті жінок і чоловіків?

в) Або чи вчинений він безпосередньо або з потурання посадових осіб стосовно жінок чи чоловіків, які перебувають під їх владою?

6 Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачає, що суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі, приймають ті чи інші рішення на основі оцінки ризиків продовження чи повторного вчинення насильства за ознакою статі, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи. Проте якоюсь науково обґрунтованою методикою, за

якою суб'єкти могли б здійснювати оцінку ризиків продовження чи повторного вчинення насильства за ознакою статі, на сьогодні не існує.

7 На сьогоднішній день положення законів, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, указів Президента України, низки відомчих наказів кореспондують з переважною більшістю положень Стамбульської Конвенції в частині профілактики гендерно зумовленого насильства та підтримки жертв насильства (статті 12-24). Забезпечуючи виконання цих положень, українська нормативна база передбачає заходи, спрямовані на увесь спектр гендерно зумовленого насильства: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, сексуальні злочини та сексуальні домагання, торгівля людьми. Одночасно як суб'єкти профілактики та підтримки розглядаються не лише жінки та чоловіки, а також діти, особи з інвалідністю, вагітні жінки, недієздатні особи, особи похилого віку, ВПО, учасники АТО / ООС та члени їх сімей.

8 Разом з тим, на відміну від положень Стамбульської Конвенції, в українському законодавстві та правозастосовній практиці досі залишаються не реалізованими такі заходи:

- запровадження або підтримка лікувальних програм, спрямованих на профілактику рецидивів з боку правопорушників, зокрема з боку осіб, що вчинили статеві злочини (ст. 16);

- створення легкодоступних консультативних центрів допомоги жертвам зґвалтування або сексуального насильства для забезпечення медичної та судово-медичної експертизи, підтримки у випадку травм і надання консультацій (ст. 25);

- заохочення будь-якої особи-свідка вчинення актів насильства або особи, яка має обґрунтовані підстави вважати, що такий акт може бути вчинено або що очікуються подальші акти насильства, повідомляти про це компетентним організаціям або органам (ст. 27).

9 Порівняльний аналіз положень Стамбульської Конвенції (статті 29-56) та законодавства України дозволяє констатувати, що в сфері правового захисту жертв насильства очікують на своє вирішення такі питання:

- забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в заманюванні дорослого або дитини на територію сторони або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано (ст. 37);

- забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції (ст. 40);

- забезпечення того, щоб у будь-якому цивільному або кримінальному провадженні докази, які стосуються історії сексуальних стосунків та поведінки жертви, дозволялися тільки тоді, коли це є суттєвим і необхідним (ст. 54);

- захист прав та інтересів жертв, на всіх стадіях розслідування та судового провадження, зокрема шляхом забезпечення того, щоб могли бути прийняті заходи для захисту приватного життя та репутації жертви (ст. 56).

10 Аналіз української нормативної бази та практики надання постраждалим від насильства послуг і допомоги засвідчив їх орієнтованість у першу чергу на постраждалих від домашнього насильства і відсутність спеціального врахування особливостей насильства за ознакою статі.

11 Класифікатором соціальних послуг, затвердженим наказом Мінсоцполітики України від 23.06.2020 р. № 429, для постраждалих від насильства для ознакою

статі чомусь не передбачені такі види послуг, як: код 005.0 – Надання притулку; код 012.0 – Екстрене (кризове) втручання; код 017.2 – Соціально-психологічна реабілітація.

Однак, положення наказу Мінсоцполітики від 23.06.2020 р. № 429 суперечать вимогам Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 655, «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 654.

12 Українське законодавство гарантує, що допомога постраждалим особам надається за місцем звернення; надання допомоги постраждалій особі не залежить від звернення такої особи до правоохоронних органів чи до суду та від її участі у кримінальному або цивільному провадженні (ст. 21-3 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»). Проте наразі має місце необізнаність державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників у сфері соціального захисту населення щодо того, якою повинна бути процедура фінансового оформлення надання соціальних послуг постраждалим від насильства за ознакою статі з інших територіальних громад, у випадку звернення таких осіб за отриманням послуг до підрозділів соціального захисту їх територіальної громади.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Analytical study focusing on gender-based and sexual violence in relation to transitional justice. Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. A/HRC/27/21. 30 June 2014 – п.5. – URL: <https://www.refworld.org/docid/55c88ef04.html>
2. Benjamin J.A., Murchison L. Gender-based violence: Care & protection of children in emergencies. Field Guide. London: Save the Children, 2014. – URL: <https://gsdrc.org/document-library/gender-based-violence-care-protection-of-children-in-emergencies/>
3. Conflict-Related Sexual Violence. Report of the United Nations Secretary-General (S/2019/280), 2019 – URL: <https://undocs.org/S/2019/280>
4. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. – URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm>
5. Gender-based violence (GBV) by definition / Європейська Комісія, 2021. – URL: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/what-gender-based-violence_en
6. Gender-based violence in emergencies. Humanitarian Exchange. Number 60 February 2014. Special feature. – URL: https://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf
7. Guidance note of the Secretary General. Reparations for Conflict Related Sexual Violence, 2014. – URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/PeaceAndSecurity/ReparationsForCRSV.pdf>
8. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Inter-Agency Standing Committee. 2015, – URL: https://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf
9. Inter-American Convention on the Prevention, Punishment, and Eradication of Violence against Women («Convention of Belem do Para»). – URL: <https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/belemdopara-english.pdf>
10. Manjoo R., McRaith C. Gender-Based Violence and Justice in Conflict and Post-Conflict Areas. Cornell International Law Journal, Vol. 44. 2011. - С.12. – URL: <https://www3.law.cornell.edu/research/ILJ/upload/Manjoo-McRaith-final.pdf>
11. Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes, June 2014. ICC. The Office of the Prosecutor. – URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/OTP-Policy-Paper-on-Sexual-and-Gender-Based-Crimes--June-2014.pdf>
12. Programme Advisory Note. Reproductive Health Effects of Gender-based Violence: Policy and Programme Implications. Number 6. – UNFPA, 1998 – P.5. – URL: <https://www.sexrightsafrika.net/wp-content/uploads/2016/11/UNFPA-RH-effects-of-GBV.pdf>
13. UN Policy Paper on Gender-based violence, 4 Nov 2021. – URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20Policy%20Paper%20on%20GBV_FINAL%20ENG.pdf
14. UNHCR Policy on the Prevention of, Risk Mitigation, and Response to Gender-Based Violence. UNHCR/HCP/2020/01. – С. 5-6. – URL: <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-response-gender-based-violence.html>
15. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, 2016 Update. – URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/03/258703.pdf>
16. What is gender-based violence? – URL: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/what-is-gender-based-violence>
17. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text
18. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, Туреччина, 2011. – URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680462546>

19. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
20. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
21. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#n522>
22. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
23. Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
24. Указ Президента України № 501/2015 від 25.08.2015 «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>
25. Закон України «Про місцеві державні адміністрації». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
26. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> 10. Закон України «Про охорону дитинства». – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
27. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання опрацювання звернень та повідомлень про/або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей, або про загрозу вчинення такого насильства» від 16.12.2020 р. № 1369. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-2020-%D0%BF#Text>
28. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 658. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>
29. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22.08.2018 р. № 655. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text>
30. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2007 р. № 1087 «Про консультативно-дорадчий орган з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання та протидії домашньому насильству та протидії торгівлі людьми». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-2007-%D0%BF>
31. Розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 року № 113-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>
32. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>
33. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Типової програми для кривдників» від 01.10.2018 р. № 1434. (зі змінами від 28.12.2021) – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>
34. Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» від 13.03.2019 р. № 369/180. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>
35. Наказ Мінсоцполітики України «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» від 23.06.2020 р. № 429. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>
36. Наказ Мінсоцполітики України від 11.12.2018 р. № 1852 «Про утворення Державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей». – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1458-18#Text>

37. Наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5 «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15>
38. Постанова Лисичанського міського суду Луганської області від 24.07.2020 р. по справі 415/4228/20, номер провадження 3/415/140/20. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90653564>;
39. Постанова Харківського апеляційного суду від 03.03.2021 р. по справі № 642/1286/19, номер судового провадження 22-ц/818/1785/21. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95476043>
40. Постанова Щорського районного суду Чернігівської області від 25.08.2020 р. по справі № 749/695/20, номер провадження 3/749/334/20. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91137719>
41. Рішення Кременчуцького районного суду Полтавської області від 11.09.2020 р. по справі № 524/8475/19, номер судового провадження 2-о/536/19/20. – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93739490>
42. Гендерно-обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2015, С.67. – URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/final_ukr_report.pdf; Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту // Актуальні проблеми психології. Том I. Випуск 50, 2018, С.63. – URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i50/11.pdf>
43. Доповідь четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, Пекін, 4-15 вересня 1995 року. Додаток II: Платформа дій (Пекінська платформа), Розділ D. Насильство по відношенню до жінок. – URL: https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing_Declaration_and_Platform_for_Action.pdf
44. Забезпечення діяльності мобільних бригад соціально-психологічної допомоги як спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства. Методичний посібник. – К.: 2020. – 190 с. – URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/metodychnyy_posibnyk_diyalnist_mb_finish.pdf
45. Марина Лазебна презентувала дорожню карту розвитку «гарячої лінії» 1547 з питань запобігання та протидії домашньому насильству, 22 Квітня 2021. – URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19948.html?PrintVersion>
46. Мельник Т., Кобелянська Л. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник. – К.: Логос, 2020, с., С.38. – URL: https://ngu.gov.ua/sites/default/files/slovyk-dovidnyk_gender_u_terminah_pravovyh_aktah_i_praktyci_peretvoren_2020.pdf
47. Міжамериканська конвенція про запобігання, покарання й подолання насильства стосовно жінок, 1994 (ст.2). – URL: <https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/belemdopara-english.pdf>
48. Нікого не залишити осторонь. Аналіз вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту : Звіт, вересень 2017. 72 с. - С.26. – URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/427/1.pdf>
49. Пекін + 25: Паралельний звіт. Україна 2014-2019 : науково-виробниче видання / А.О.Ненька та ін.; за заг. ред. М.Кичоровської-Кебало, М.М.Скорик, О.Б.Давліканової. Київ, ТОВ «Вістка», 2019. 80 с. – URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15878.pdf>
50. Політика УВКБ ООН щодо запобігання, зменшення ризику та реагування на гендерне насильство, 2020. – URL: <https://www.unhcr.org/publications/brochures/5fa018914/unhcr-policy-prevention-risk-mitigation-responser-gender-based-violence.html>
51. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS № 210), 2011. – URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>
52. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству № 5294 від 20.10.2016. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306
53. Рекомендація Rec(2002)5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам з питань захисту жінок від насильства, прийнята 30 квітня 2002 р. та Пояснювальний меморандум,

- Appendix to Recommendation Rec(2002)5. – URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2612
54. Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та ключових документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р. Квітень 2014 р. - С.32. – URL: <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>
 55. Батанов О.В. Концептуальні проблеми забезпечення контролю 115 у сфері місцевого самоврядування: теорія та практика // Часопис Київського університету права. – 2019 / 3. – С. 62 – 68 3.
 56. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. . Блага. – Х.: ФОП Макаренко, 2014. – 360 с. – Режим доступу : <https://www.twirpx.com/file/1599759/>
 57. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науковопрактичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2019. – 288 с.
 58. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні / UNFPA, Український центр соціальних реформ, 2017. – Режим доступу: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Економічні%20наслідки%20насильства_2017_1.pdf
 59. Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. На шляху прийняття механізму міжвідомчої взаємодії для комплексного реагування на випадки насильства щодо жінок і домашнє насильство на регіональному та/або місцевому рівнях в Україні. Червень 2016. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680694650>
 60. Звіт про результати роботи органів Національної поліції України із запобігання та протидії домашньому насильству за 12 місяців 2019 року (форма № 1-ДН) / Рукопис. – К. – 2020. – 5 с.
 61. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213 – 330). – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>
 62. Кримінальний кодекс України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3411>
 63. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 64. Межведомственное реагирование на ГН. Эффективный и скоординированный подход к защите и расширению прав жертв/лиц, переживших ГН / И. Хорга, Б. Никоарэ, Н. Абасзаде. – РО ЮНФПА СВЕЦА, 2015, 30 с.
 65. Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству: матеріали міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 184 с.
 66. Пакет базовых услуг для женщин и девочек, подвергшихся насилию. Основополагающие элементы и руководящие положения по контролю качества. Модуль 1 «Обзор и введение». Модуль 2 «Базовые медицинские услуги». Модуль 3 «Базовые услуги в области правосудия и охраны правопорядка». Модуль 4 «Базовые социальные услуги». Модуль 5 «Координация и управление процессом согласования». – Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Gender/Essential_services_package_for_women_and_girls_subject_to_violence.Russian
 67. Фулей Т. Навчальний курс із розгляду судами справ про домашнє насильство: досвід Канади // Вісник Національної академії прокуратури України, 2018, 4/2(58), с. 110–121
 68. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.

